

A zsidó mint parazita Kafkánál és Svevónál. A soá felé

Luca De Angelis¹

Ha a múltban nem tekintették volna a parazitákat túlzott jóindulattal, most nem kellene gyorsan eljárunk velük szemben. Az a tény, ahogyan törvénykezésünket felfogták bizonyítja a világnak, hogy a zsidók túl messzire mentek Németországban!

Joseph Goebbels

“Aj, vannak még itt! Azt gondoltam, hogy tiszta már a levegő”.

Zsolt Béla

Nem gondolom, hogy pusztán szalon mesére lennének visszavezethetők azok feltételezések, amelyek szerint a zsidóknak bizonyos tudományokhoz, mint a szociológia és a társadalom lélektan (Edgar Morin), vagy mint a pszichiátria külön tehetségük van, mivel a zsidóknak mindenki másnál több közük volt az emberi örökséghez (Saul Bellow). Ezeknek a specialitásoknak a kialakulásához hozzájárult a zsidóknak a történelem baljós eseményei iránt érzett hiperszenzibilitása, az a történelmi tapasztalat, hogy minden vérfürdőnek ők az első lehetséges áldozatai: “Az üldöztetésben a szemek különösen éles látásra tesznek szert, hallásunk kifinomultabb és gyanakvóbb lett”, írja Fred Wander (WANDER 2011, 187). Kafka Milenának írta, a zsidók szemére lehet hányni “örökös rettegésüket”. Ez utóbbi “az emberek inkább elméleti, mint gyakorlati ismeretét” jelentette, mert nem veszi tekintetbe, hogy a zsidókat minden részről “veszélyek fenyegetik”, vagy, pontosabban, “veszélyek veszélyeztetik”. Mindazonáltal a félelem, tette volna hozzá Svevo, “a hús minősége. Olyan, mint egy oltalom, amely születéstől fogva körbevesz. Tévedéshez vezet, de minden bizonnyal megvéd” (SVEVO 1968, 411-412).

Romain Gary a *Danse de Gensis Cohn*ban (1967) izléses és félig lamarckiánus magyarázatot kínál a zsidók túlélésre kifejlesztett képességeiről:

[...] Különösen kifinomult fülünk van, egész történelmünk hallásunk hosszú gyakorlása. Fülünk a falhoz tapadt, hiába hallgattuk titokban a megváltók, a külső segítség érkezésének akár legkisebb hangját. Sohasem jött senki, de hegyezésének hatására a fül kifejlődött, s mi zenészek népe lettünk. Horowitz, Rubinstein, Menuhin, Heifetz, Gershwin s ezren mások az orosz pusztán szétszóródott zsidó falvainak köszönhetnek mindent: a fül mindig lesben áll, megtanultuk nagyon távolról felismerni a kozák lovasság vágóját, a csizmák kopogását Amsterdamban, Németország lángjainak, az ukrán és szent Oroszország atamánjainak örökös visszatérését. Így, a diaszpórától kezdve füleink olyan tulajdonságokat

---

¹ Università di Ferrara
lucadeangelisdiscovery@yahoo.it

fejlesztettek ki, amilyenekkel a többiek korábban nem rendelkeztek: mindannyian megfigyelték – vannak erről nagyon kedves filmfelvételek –, hogy a gettóba hurcolt zsidó fiatalok holttestén jól fejlett, káposztalevél formájú fülek vannak (GARY 1967, 213).

Különösen éles látásra és kifinomult fültre (és természetesen orra) van szükség ahhoz, hogy kiszimatoljuk a vihart, különösen az íróknak, ők azok az alanyok, akik másoknál inkább élnek a képzeletükkel és az érzékenységükkel, ami lehetővé teszi számukra, hogy reálisan felmérjék az események jelentőségét és vizsgálják a tényeket. Az antropozófia istensége, Rudolf Steiner megfogalmazása szerint, akihez az író ellátogatott (1911), Kafka, amikor teljesen átadta magát az írásnak, azt érezte, a “jövő tisztánlátása feltételeihez nagyon közeli” szellemi állapotba került. Valóban, a “koncentráció az írásban”, természetünk “legtermékenyebb oldala”, ahol többi képességeinkhez viszonyítva “minden dolog összpontosul” (mivel “erői olyan szűkösek, hogy csak összegyűjtve szolgálhatták így vagy úgy az írást”), a prágai író tudatában volt annak, hogy “közel” van nemcsak személyes képességei, hanem “általában az emberi határaihoz”, csak az entuziazmus tisztánlátót valószínűleg jellemző nyugalma hiányzott belőle, ha nem is teljes mértékben.” (KAFKA 1959, 212,49). A Soát követő évtizedekben vált általánossá a “*Kafka-as-prophet-of-Nazism*” nézet, amelyet azok a történészek, Kafka-szakértők és olvasók tápláltak, akik Kafka “jóslási” képességéről beszéltek. Velük szemben különös erővel lépett fel Michael André Bernstein amerikai akadémikus és író. Érvelésében egyáltalán nem vet számot, legyen az “aggódó” vagy nem ilyen hebraizmus, az olyan helyzetben lévő zsidóval (különös mértékben az író esetében), aki Konrád megállapítása szerint a “támadó beszédektől a mézszárlásig vezető utat ... el tudja képzelni” (KONRÁD 2013, 53). A zsidóban jelen van egyfajta, hogy úgy mondjam kiskorában megszerzett tudomány, egy “kimondatlan veszély” érzése, ahogyan Gary meghatározta. Derrida beszélt a zsidók valamilyen “begyakorlott éberségéről”, amely képes “felismerni a jeleket és megfejteni a tüneteket olyan készenléttel, amelyet félelmetesnek mernék mondani”, kérdezve, “az antiszemita tünetnek és az azt elválaszthatatlanul kísérő jelenségek rendszerének a megfejtése” lenne-e az “első corpus”, amit meg kellett “tanulni értelmezni” (DERRIDA 2005, 55)? Ennek megerősítésére mondja Norman Manea, “zsidók sorsa iránt ösztönös aggodalmat” érzünk és “figyelünk a kívülről, a környezetből jövő jelekre, a gyűlölködés és az igazságtalanság jeleire” (MANEA 2017, 136). A zsidó írók nem tudnak nem nyomot hagyni azon, amit írnak.

A jövő előre látásának zsidó *penchant*-ját az “elnyomott népekhez” való tartozás tudata motiválja, azoknak, akik a “diszkrimináció áldozatai” részét képezik, “szünet nélkül előre kell látniuk a rájuk leselkedő veszélyeket, mivelhogy “a jövő előre látása számukra a túlélés feltétele” (ATTALI 2016, 15). Pontosan fenyegetettsége miatt a zsidónak meg kell értenie azt, amire a jövő ráébresztheti őt. Svevo szerint pontosan azért kell előre látni a jövőt, hogy “jó tanácsot tudjon adni” a veszély elkerülésére. A jelen valóság ilyen ismerete “megmutatja az embereknek az alternatívákat, s ezzel tanáccsal látja el őket”, ne feledjük el : “a profétikus nyelvezet mindig a választás és szabadság nyelvezete, sohasem a determinizmusé, ha tetszik, ha nem”(FROMM 1990, 24-25).

A századok alatt a zsidók kifejlesztették azt a képességüket, hogy behatoljanak a társadalmi lét titkos mozgásaiba. Ezt, magyarázza Zsolt Béla, a “túlélés rafináltad ösztönének köszönhetik, mint a századok óta menekülő állatok”, ebben az ösztönben, jól vagy rosszul tették, mindig megbíztak. Mondottuk már, a zsidó olyan barométer, amely jelzi a jó vagy rossz időt: aszerint ítélik meg az emberiséget, amiként a zsidókkal szemben viselkednek, a zsidó író különleges megfigyelőképessége az élet ábrázolásában lehetővé tette számára, hogy az emberek világára mély és egyedülálló rátekintése legyen, megszerezze a túléléshez feltétlenül szükséges távolba látás képességét. Elie Wiesel kérdezte: “Mi a különbség a profécia és a látomás, a látomás és a hallucináció között? Zsidónak kellett lenni, hogy valakinek látomásai legyenek?” (WIESEL 2002, p. 139). Gondolhatunk arra, “az ember extrém esetének” tudata – ahogyan Gary elismétli Koestler szép meghatározását – vezeti a zsidó írókat a dolgok előre látásához, s hogy azt írja, amit, mint Kafka írtak.

Az antiszemitizmus az embert *Untermensch*-sé deklassálja, alsóbb rangú emberszabású lényé, aki csak az emberi mivolt külső jellegzetességeit őrzi meg. Létállapota a jog szerinti nemlétezés. Meghatározása, feltételezett “patológikus alaktalansága, degenerációja, mentális gyengesége, szexuális perverzitása” embertelenítését fogja eredményezni. (BAUMAN 2010, 60). Ténylegesen az “első stádium a dehumanizáció”, s ez a “genocídium előjátéka”. A náci számára a zsidók “rovarok, tetvek, paraziták, rák, amiket ki kell küszöbölni, végtag, amit amputálni kell” (SACKS 2017, 69).

A Végső Megoldás során érkeztek odáig, hogy közös biológiai jog helyett bakteriológiai környezetben kategorizálják a zsidókat, ez a gyakorlat szintjén azt jelentette, “a minden ember lelke mélyén lévő félelmet, viszolygást és undort az emberirtás szolgálatába állították. De faji szinten azt is jelentette: a Másikat óriási mentális távolságba helyezte el, ahol az erkölcsi törvények már nem láthatóak. Emberi mivoltától megfosztva és parazitaként meghatározva, a Másik többé nem lehet erkölcsi értékelés tárgya” (BAUMAN 2010, 60). A zsidók elpusztítása emberi méltóságuk megsértésével kezdődött, és eljutott az áldozat embertelenítéséig, “muzulmanizálásáig”. A zsidó ember alatti emberré válik és, megfosztva az emberi állapottól, dolog szintjére lesz aljasítva.

A zsidók kiirtásával működésbe lendült folyamat Kafka híres történetében, *Az átváltozásában*, 1913 találta meg fényes irodalmi elődjét (Kafka 1966, p. 21). George Steiner *A nyelv és a csend* című művében először figyelte meg, hogy Gregor Samsa átváltozásakor a prágai író gyanazt az *Ungeziefer* (élősdiek) kifejezést használta, amelyet később a náci is alkalmaztak a zsidók kiirtásakor. Georg Samsa utazó ügynökkel történő jól ismert események: “nyugtalan álmokkal” felzaklatott éjszakát követően ébredésekor (*A per* szerint a “nap legveszélyesebb pillanata”) tapasztalta, hogy “hatalmas rovarrá” változott, ez sok zsidó sorsát vetíti előre, akiket megvetnivaló rovarokká és parazitakká alakítottak át. Egy bizonyos pillanatban Gregor Samsa azzá válik, “ami mindig is volt, csak nem tudta, hogy az: emberi rovar”, és miközben “a környezet gyorsan embertelenedik”, a “főszereplő, viszont, szenvedésével és halálával emberivé válik” (MANEA 2017, 16). Tény, hogy “egy csótány testébe lett száműzve” és ugyanakkor “arra ítélték, hogy megőrizze emberi lelkét és értelmét”, amelyek, *propter hoc*, a zsidóban “még inkább emberinek” bizonyultak (Manea 2006, p. 312). *Az átváltozás* az ember szélsőséges esetével fejeződik be, olyan emberi állapot elmondásával, amelynél nem lehet nyomorúságosabb (jó okkal mondta Kafka: “néha úgy érzem, mindenki másnál jobban értem az ember bukását”).

Mitől gyulladt fel Kafka képzelete? Nem szövődik önmagától, mint egy pókháló, hanem az antiszemitizmussal egyidős, az irodalom által használt sztereotípiákat idéz fel. Ha ezt nem tartjuk szem előtt, lényegében azt kockáztatjuk, hogy *Az átváltozást* groteszk ötletre redukáljuk, az ösztönösen szürrealisztikus *Lust zu fabulieren*-re egyik gyümölcsének tekintjük, amely *ex abstracto ed ex nihilo*, ki tudja hogyan és miért, született meg az író tollából. “Aki Kafkában furcsa és a bizar dolgok iránt vonzódó író lát, – figyelmeztet Max Brod – még nem értette meg őt, csak a megértés kezdetén áll” (BROD 1978, 48).

Az átváltozásnak, mint Kafka legtöbb művének nincs egyértelmű magyarázata, mégis, mint igazi irodalmi esemény képes rendkívüli erővel felfedni a valóságot, az *Ungeziefer* szó volt, például, a legalkalmasabb arra, hogy vele határozza meg legnépszerűbb alakját. Reveláló, úgy is, ha figyelembe vesszük, a kifejezés milyen szerepet játszott kora zsidóféltésének szótárának és *prêt-à-penser*-jének megalkotásában. Kafka idejében a parazita metafora általánosan alkalmazott volt a zsidók megjelölésére. Az volt már jóval a hitlerizmus kialakulása előtt is, ami csak hatékonyan kihasználta: “a propaganda széles körben élt vele, divatban volt már a XIX. századi legnacionalistább német antiszemiták között” (BENZ 2005, 113; BEIN 1965, 121-149; SCHMITZ- BERNING 2007, 460-464). Arthur Allen (és mindenki hozzá hasonlóan) nem túloz, amikor hangsúlyozza, a náci fajelméletben “a /ruha/tetű, a tífusz vektora a zsidók szimbóluma volt: szennyes betegség terjesztője, parazita, vérszívó”. Allen megjegyzi, “A tetvek és a zsidók közötti párhuzam ismert volt Franz Kafka előtt is, amikor 1915-ben *Az átváltozás* című elbeszélését írta”. Kafka *einem ungeheueren Ungeziefer*-ről,

vagy “hatalmas élősdíról” ír, ennek ellenére “a fordítók egy része a ‘scarafaggiót’ (svábbogár, csótány – ford. megj.) választja, Samsa minden további nélkül lehetne tetű is”, a tifusz és más betegségek hordozója (ALLEN 2015, p. 112.).

Az átváltozás parazita rovára szándékosan nincs entomológiai pontossággal osztályozva (Brod maga sem volt képes megmondani, milyen fajról lenne szó). De egy dolog biztos: a definíció a népek szervezetében lévő örök élősdire utal, nemkívánt és kiirthatatlan vendég, akinek nem volt szüksége semmilyen nemzeti államra, aki pukkadásig teleeszi magát a tisztességes dolgozók vállán és aki világalomra tört – azokban az időkben állandóan ismétlődött az antiszemita ajkakon. Maga Kafka is megerősíti ezt Milenának (1923) írt levelében, amelyben a zsidók egyfajta hősiességéről van szó, amely abból áll, hogy makacsul ragaszkodnak azokhoz a helyekhez, ahol utálják őket, ebben mosdóban élő csótányokhoz hasonlítanak.

Most egész délutánokat töltök az utcákon, belevetem magam a zsidók elleni gyűlöletbe. Egy nap hallottam őket “*prasive plemenonak*” [rühes faj] hívni. Nem lenne természetes elmenni egy olyan helyről, ahol ennyire gyűlölnek (hogy megtegyük nem szükséges cionizmus vagy ehhez a néphez való tartozás érzése)? A minden áron való maradás hősiessége ugyanaz, mint csótányoké, amiket szintén nem lehet kiirtani a fürdőszobából.

A zsidók által megélt tapasztalat nem elhanyagolható vagy jelentéktelen tényező. A többi zsidó íróhoz hasonlóan nem lehet megérteni Kafka művét sem életrajza nélkül, anélkül, hogy a kettőt összekapcsolnánk. Max Brod összevetésével: “Nem kell túlértékelni a megélt részletek fontosságát a művészi alkotás létrejöttében, de amikor teljesen figyelmen kívül akarják hagyni azokat, nagyon könnyen lehet téves elképzelésekre jutni” (BROD 1978, 202).

Egy olyan szöveg, mint *Az átváltozás*, amelyet “létében bizonytalan” és “veszélyek által veszélyeztetett” állapotban egy zsidó írt, egy zsidó író írt, át van itatva az antiszemitizmussal. Ez objektív adottság, nem lehet semmiképpen sem kimagyarázni. Kafka különös elbeszélése mindennél inkább *gelebte Literatur*, magából a zsidó tapasztalat szívéből születik. Hallgassuk meg Scholemet: “A megélt tapasztalat rosszabb, mint a varázslat, a varázslat demokratikus, a megélt tapasztalat kísérteties.” (SCHOLEM 2016, 79). Hogy mit jelenthetett zsidónak lenni a holokauszt előtt, arra Tóth Imre emlékezik: mindenek előtt úgy tekintettek rá, mint “féregre”, “ártalmas rovarra”; azok a szavak, azok a jelzők bizonyára nem voltak közömbösek és hatás nélküliek: “bőröm alá hatoltak, a húsomba martak, a szívembe égtek, átittatták sejtjeimet, megszállták lelkemet és mindazokét, akikkel közös sorsban osztoztunk” (TOTH 2002, 23). A zsidó mint parazita metafora a zsidóüldözés végéig folytatott.

Kafka saját *mispochejából*, családi környezetéből, pontosabban az apjától vehette a parazita alakja irodalmi megalkotásának az ötletét. Megcsontosodott, szinte karikatúrisztikus zsidóságával Hermann apa a fiával kapcsolatban mindenütt hibát talált és okot a szemrehányásra; bőven osztogatta súlyos tanácsait egy Lembergben működő kis jiddis szintársulat igazgatója, Yitzhak Löwy nemkívánt látogatásai okán (Kafka számára apjával ellentétes oldalon ő testesítette meg az autentikus, komplexusok nélküli zsidóságot). Az apa ezért antiszemita érveket idézett fel, emlékeztetve a népszerű mondásra: “aki a kutyákkal alszik, bolhás lesz”, Löwy “undirító rovarnak” aposztrofálta, ilyen módon utalva a “rovarságra”, az *Ostjude* kétséget kizáróan *Ungezieferheit*.²

---

² “Elég volt annyi, hogy kissé érdeklődjem valaki iránt – ez lényem adottságai folytán nem nagyon gyakran esett meg –, s Te máris közbeléptél, ontottad a szitkot, megalázó rágalmat, nem kímélvén érzéseimet, nem becsülted ítéletemet. Ártatlan, gyermeki embereknek kellett bűnhődniük ezért, mint például Löwynek, a jiddis színésznek. Anélkül, hogy ismerted volna, már nem is tudom, hogyan, de szörnyű módon valami féreghez hasonlítottad, és – ahogy a nekem kedves emberek esetében oly gyakran – gépiesen alkalmaztad rá a kutyákról és bolhákról szóló közmondást”. Kafka 1976, p. 71. (Magyarul: Szabó Ede fordítása)

Az apa felháborító záró szavai a fiú ellenérzését váltották ki: “Nem tudtam megtartóztatni magam és valami szokatlant válaszoltam” (KAFKA 1959, 127). Ebben a drámai ütésváltásban a *metaforikus metamorfikussá* vált. Az antiszemita sértés teremtő igévé alakult át és az irodalomtörténet jövőbe látó pillanata lett. A megrontó igazságtalanság mély benyomást gyakorolt rá, arra készítette az író, hogy saját magára öltött agresszív átváltozást vigyen színre, s ez *indiszkreciójával* felkeltette Kafka *mispochèja* zsidó “poloskáinak” az érdeklődését. Az író finoman magyarázta Janouchnak: “Samsa biztosan nem Kafka” és a elbeszélés nem “vallomás”, viszont “bizonyos értelemben indiszkreció”. Lehet, hogy “Saját családja poloskáinak finom és tapintatos beszéde” volt? (JANOUGH 1991, 38).

Ezzel az utalásokkal teli és gúnyos *Elbeszélés apámnak* témához hozzátett egy másik fejezetet is a zsarnok apa alakjával való nehéz viszonyáról. Kafka, mint már ismert, “a talmudistákhoz hasonlóan szó szerint vette az eszméket, és végső következtetésig vitte őket”. Az alapötletet, a “*Die Verwandlung-ot*” az apjának köszönheti, aki arra készítette, hogy önmagát parazitának gondolja, egy rovarnak”.³ Philip Roth szerencsés összefoglalása szerint minden fontos téma itt jelen van: “Amikor egy reggelen Franz Kafka nyugtalan álmából felébredt, apává, íróvá, és zsidóvá változva találta magát az ágyában” (ROTH 2011, 6). Gyorsan megjegyezzük, hogy Gregor Samsa nem hord magán táblát rajta a zsidó (Jude) felirattal (mint ahogyan Joseph K, *A kastély* földmérője és Kafka más alakjai sem), de egy “ember szörnyű rovarrá” való átváltozását vitte színre, ezzel irányította a figyelmet kora minden mástól különböző antiszemitizmusára. A zsidó szó használata nélkül, sárga csillagot tűzött ki rá.

Az átváltozás en avant illusztrálja azt, ami a Soával bekövetkezett, lényének megsértésével meg lehet semmisíteni az embert: ésősdívé való átváltoztatása elegendő, hogy ekként határozzák meg és bánjanak vele. Az aljasság jeleként leírt stigma deformálja az egyén társadalmi identitását, érzelmi egyensúlyát, s különösen romboló formákká alakítja át személyiségének jellemvonásait. Amint Erving Goffman írta, “per definizionem” elhitették, hogy “stigmatizált személy valóban nem emberi lény” (GOFFMAN 1970, 15-21).

Bizonyos értelemben úgy is gondolhatunk az elbeszélésre, mint a mese (“miért is gyűlölöm annyira ezt a szót? kérdezi Kafka *Naplójában*) egyik fajtájára, legalábbis alaktani szinten. A mese egyik momentumja valóban az, hogy az emberi lény állattá változik, mint emlékezetes bevezetőjében írta.⁴ Fontos az, amit Adorno hangsúlyozott: a hős nem “olyan mint” egy svábbogár, hanem egy svábbogár. Tragikus kaland, amelybe nem jön közbe *deus ex machina* vagy valamiféle mágikus formula, amely feolodaná a varázslatot, vagy visszaváltoztatná a szörnyű rovar, mint Heine *Romanzerója* kutyája esetében. Mivel ez az átváltozás visszafordíthatatlan folyamat, halálos hatású, helyesebb meghatározással ellen-mese.

Woody Allen az *Árnyak és köd* (*Shadows and fog*, 1992) című elbűvölő fekete-fehér filmje a német expresszionista *cult-movie* halhatatlanjai előtti szerény tisztelegés volt (a rendező által a 70-es években írt egyfelvonásos filmes *remakeje*, címe egyszerűen *M* és a

---

³ HAYMAN 1983, 193. A vádbeszéd folyamán, az örök gyerek apjától kölcsönözte azokat a gondolatokat, amelyeket Gregor Samsával hoznak összefüggésbe. “Elismerem, hogy harcolunk egymással, de kétféle harc van. A lovagi harc, amelyben önálló ellenfelek mérkőznek, mindegyik megmarad magának, magárt veszíti, magáért győz. És a féreg harca, amely nemcsak csíp, hanem életfenntartása végett egyúttal vért is szív”, bizonyíték a nézeteltérés miatt a kapcsolat durvaságot sem kizáró szétszakadására. KAFKA 1976, 119. (Magyarul: Szabó Ede fordítása)

⁴ Egy másik “zoológikus” és a zsidó állapotot kutató meséjében, *Una relazione per un'accademia* (Ein Bericht für eine Akademie, 1917), a Martin Buber által szerkesztett, prágai cionista körökben nagy megbecsülésnek örvendő “Der Jude” című havilapban publikált írásban *Az átváltozással* ellentétes irányú folyamat olvasható, az emberi képességek átváltozása a korábbi állati állapotba.

Citarsi addosso, Tollak nélkül, kötetben található), amelyben nagyon személyes módon gondolja újra a karkai *Pert*. Allen-Kleinmant, a jelentéktelen hivatalnok Josef K *alter ego*ját (a főszereplő neve mintha Yiddisshland *kleine mentschelere*, “egyszerű embereire” utalna), mint a legklasszikusabb karkai szituációkban: éjszaka közepén néhány polgártársa kidobja az ágyából, hogy velük együtt ő is üldözzön egy fojtogatót, aki rettegésben tartja a várost. Hamarosan rá terelődik a gyanú, s a kollektív hisztéria árnyainak és ködének éjszakai, álomszerű jeleneteiben rá kezdenek vadászni, anélkül, hogy ő maga tudná, mi lehet a bűne.

Allen az indíttatást “nyilvánvalóan karkai előzményekből vette”, a hős hányattatásait “a félelem és a homályos büntudat miatt még szorongásosabbá” változtatta (FINK 2001, 262-263). Ezen túlmenően, hogy újraalkossa a huszas évek stilizált Mitteleurópáját, megteremtse annak *Zeitgestjét*, Allen nem pusztán gyakori idézetekkel és a mesterekre (Weilltől Langig, Murnautól pontosan Kafkáig) történő sűrű utalásokkal élt, hanem felhasználta kora antiszemizmusaának parazita-tudományi *toposzait* is. Egy beszélgetés során a filmben intrikus kollégája beszámol neki munkaadójának, Paulsennek gyűlölköző véleményéről, aki szerint Kleinman “Egyfajta nyálkás, szolgálai parazita, sokkal alkalmasabb a kiírtásra, mint arra, hogy ezen a bolygón éljen”.

Allen filmjében minden nagyon karkainak tűnik, mint például a paradox és tragikomikus ábrázolás. Kleinman, pontosan úgy, mint Josef K, jóllehet zsidó helyzetben van, sohasem jelentik ki róla, hogy zsidó. De ennek a menekülő, tömeg által üldözött hősnek, aki az éjszakában vándorol, szüksége volt szerzői utasításra? Amint Max Brod magyarázta Kafka *Josefine, az énekesnő, avagy Az egerek népe* elbeszélése kapcsán: “a zsidókérdés negatív megjelenítése, a zsidók helyzetének tarthatatlansága”, motívumok úgy is tárgyalhatóak, hogy nem “kell nyíltan kimondani, melyik népre utalnak közvetlenül az egerek üldözött és védtelen csapatai”.⁵

Ugyanez érvényes a híres *Ungezieferre*, legismertebb elbeszélése parazita főhősére is. *Az átváltozás* hatását mutató Amos Oz regényben, Kafkához hasonlóan a szerző nem jelenti ki *apertis verbis* a svábbogár zsidóságát, de félreérthetetlenül utal rá. Fima, az “undor” és az idegenkedés első reakciója után, a szívébe markoló hirtelen “gyilkos vágy” után, megállt, hiszen ő is

“Egy gyűlölt, üldözött és csatornába száműzött faj képviselője, egy olyan fajé, amelynek tagjai a félelemből, az egyszerű kegyetlenségből, és az öröklött előítéletekből táplálkozó ősi utálat áldozatául esnek. Lehetséges, hogy éppen e faj folytkos bujkálása, épp folytonos megaláztatása, csúnyasága, életereje az, ami megrémít bennünket? Megrémülünk attól a gyilkolási ösztöntől, amelyet léte vált ki belőlünk? Megrémülünk egy olyan teremtmény titokzatos életerejétől, amely nem is csíp, nem is szúr, és mindig tisztos távolságot tart tőlünk? Fima tehát csendben és udvariasan meghátrált.”⁶

Brod felteszi a kérdést: tényleg világosan ki kell mondani, hogy melyik nagyon “utált” és “üldözött” fajra utal Oz a svábbogár leírásakor, amelyik a “túlélés makacs képességével” tűnik ki? Általában érvényes az arany szabály *intelligenti pauca*, de nem mindig van így.

---

⁵ BROD 1978, 174. A zsidók Marthe Robert szerint emlékeztetnek “ezeknek a könyörület nélkül kiírtásra ítélt átkozott, mászó állatok termékeny természetére”. ROBERT 1982, 24. Art Spiegelman *Maus*ának geneológiájához, nemcsak Georg Herriman *Krazy Kate* kalandjai Ignác nevű zsidó egerét használta fel egy náci propagandáról szóló dokumentumfilmhez, amelyben faji jellegzetesség példaként vett arcképeket patkányokká változtatták, hanem utalt Kafkának erre az elbeszélésére is. Cfr. SCHWARZ 2000,.

⁶ OZ 2004, 76. (Magyarul: Amos Oz, *Féltalom*. Rajki András fordítása. Budapest: Ab Ovo. 62.) Nadine Gordimer a regény e részletével kapcsolatban nemcsak azt hangsúlyozta, hogy Fima “a svábbogár”, de azt is, “a létezés neuronjai szinapszisének” minden elkerülhetetlen kapcsolatában ugyanakkor ő az, “aki gyűlöl: az üldöző, az ember kalapáccsal és cipővel a kezében, készen arra, hogy felkeljen a soros svábbogarak ellen” GORDIMER 1996, 116.

Gyakran visszautasítják az antiszemita elem szerepét *Az átváltozás* főszereplőjének megalkotásában, származására egyáltalán nem fordítanak figyelmet, sem az elbeszélés és Kafka teremtő képzeletének ösztönző tényezőire.

Az igazat megvallva az antiszemita támadások nemcsak külső ellenségektől jönnek, előfordulnak a zsidók között, néha még a saját klánjukon belül is, mint például ahogy ez megtörtént Kafka *mispochëjában*. Sigmund Freud vette észre, hogy nincs még egy nép a világon, amely a zsidóéhoz hasonló mértékben mutatna lelki hajlamot arra, hogy saját magát égő és maró iróniával céltáblává tegye (ez különösen egyértelmű az idodalomban). Sok vita folyik arról, hogy a zsidók szellemességükben, *Selbstironie*-jükk az antiszemita ellenségeskedés érveit magukévá téve, nem kultiválják-e a mazochizmus és az (ön)agresszivitás bizonyos formáit, mint ahogyan ezt például Freud vagy Theodor Reik feltételezte: saját magukon szellemeskednek és elsősorban maguk között. Az öngyűlölet kezd összekeveredni a kegyetlen öniróniával. A *Zeno tudata* egyik epizódjában az Adaért küzdő két vetélytárs közötti irodalmi *certamen* során az Otto Weininger-tisztelő zsidó Guido Speier válik Zeno szűrős tekintetű zsidó-ellenes áthallásokkal zsúfolt meséi iróniájának tárgyává, újraalkotva a parazita metaforát.:

Most meg kellett volna írnom a második mesét is, de nem találtam hozzá állatokat. A sarokban heverő kutyára néztem, az viszonzta pillantásomat. Ez a félénk tekintet eszembe idéztett valamit: néhány nappal azelőtt Guido bolhásan tért meg a vadászatról; rögtön a mosdóba ment, hogy megtisztálkodjék. Eszembe jutott a mese, már írtam is sebesen: “Volt egyszer egy herceg, akit nagyon csípett a sok bolha. Szegény az istenekhez fohászzkodott, arra kérvén őket, hagyjanak meg neki egyet, nagyot és falánkat, de csak egyet, a többivel boldogítsanak másokat. Ám egyetlen egy bolha sem volt hajlandó kettesben maradni az emberi vadállattal, így hát meg kellett tartania valamennyit” (SVEVO 2004, 949, magyarul: Telegdi Polgár István fordítása).

A jelenetnek ugyanaz a kulturális háttere, mint Kafka apja népszerű zsidó bölcsességi hagyományából vett ⁷ mondásának: “aki a kutyákkal alszik, bolhás lesz” Erre a metaforológiára utalhatunk az *Umbertino* (az elbeszélés Svevo negyedik regényét alkotta volna) néhány gondolata kapcsán is. Amikor fiával, Alfióval generációs vitába keveredett, Zeno felidézett egy pédaszzerű epizódot arról, hogy régen a fiatalokat hogyan hallgattaták el. Zeno felidézi azt a napot “csikó” korából, amikor felvilágosítást mert kérni: “hogyan megkapjam bedobtam a következő szavakat a beszélgetésbe: Én, hasonló esetben...” Apám azonnal közbevágott: “Natessék, ma már a bolhák is akarnak vakaródnizni” (SVEVO 1968, 405).

De két olyan író, mint Kafka és Svevo közötti egybecsengések, *fortiter sensisse* zsidó helyzet, nagyon sokfélék lehetnek. Svevo pályája végén heves irodalmi lelkesedést érzett Kafka iránt, mindenkinek ajánlotta, hogy olvassák. A felesége, Livia Veneziani így emlékezik “Sokat olvasott, különösen éjjel, és gyakran felébresztett, hogy hangosan felolvasson egy-egy neki nagyon tetsző részt. Utolsó irodalmi szenvedélye Kafka volt” (Veneziani Svevo 1958, pp. 144-145). Debenedetti idézett egy beszélgetést, amelyben Svevo elmondta a prágai íróról alkotott véleményét: “A lépcsőn lefelé, miközben a verandára kísért minket, ahol a többi vendég összejött, Kafkára tett célzást. Írni akart róla: egy bemutatást, egy tanulmányt. Szünetet tartott: ‘Igen, zsidó volt. Nyilvánvaló, a *zsidó nem valami kényelmes helyzet*’” (DEBENEDETTI 1971, 93). Ha Svevo megvalósította volna többször megígért tanulmány-tervét, sok minden világossá vált volna, hiszen az *ängstlich* zsidóságról Svevónak is volt mondanivalója. Az anebraizmus (észrevétlenné válás, feloldódás az általánosban – ford. megj.), például, megvilágosította volna a nehezen feltörhető felszín alatt meghúzódó, mindkettőjük írását jellemző tartalmat.

---

7 A bölcs mondás szerint: “Ha kutyákkal megyünk aludni, bolhákkal ébredünk”. KLUGE 1989, 92.

A “két hamis közmondás” ennek a bölcsességnek lehetnek alkalmazásai vagy változatai, így is meg lehet fogalmazni: “akire rámásznak a poloskák, az maga is poloska” és ‘aki kutyákkal fekszik, az maga is kutya’, Marthe Robert ebből vezet le két Kafka-szöveget. Az első esetben dióhéjban *Az átváltozást* kapjuk, ahol a hős felébredve “egy meghatározatlan fajú, de óriási és kétségtelenül parazita rovarrá” változva találta magát, a másodikban kapunk egyfajta sugalmazást *A perhez*, ahol Josef K “úgy hal meg, mint egy kutya”. A kutya és a parazita alakja két klasszikus antiszemita jelzöt különít el: a Kafka által idézett közmondásban és Zeno *Tudatában* együtt van a két alak. Mindkét író szó szerint vette ezek az antiszemita sértéseket és irodalommmá váltak.

Theodor Lessing magyarázta, hogyan mennek végbe bizonyos átváltozások. A dolog igen egyszerű: “ahhoz, hogy egy embert kutyává tegyünk, nem kell más, mint elég hosszan kiabálni rá ‘kutya’” (LESSING 2001, 30). Lessing ezt mind saját tapasztalatából, mind Heine *Romanzerojában* elmesélt “kutya-metamorfózis” olvasása alapján tudta. Az elbűvölő *Héber melódiák* (1851) egyikében arról van szó, hogy Izrael herceg egy “varázslat” következtében kutyává változik: “Kutya, kutya-gondolatokkal, morog, dagonyáz az élet sárában hat napon keresztül, a kölykök csúfolódtak vele.” Amikor azonban elérkezett a pénteki nap alkonya, a család szent bensőségességben, a bántalmazások és értékek elleni menedékben, az őt szeretve váró Shabbàth Hercenő előtt “a varázslat megszűnik és a kutya újra Ember lesz, emberi érzelmekkel, felemelt szívvel, tisztán, ünnepre öltözve”. De a “szép nap” elhalványulásakor és a búcsú “átkozott órájának” közeledtével a herceg felsóhajt, mert “Már eltölti a kutyává változás borzalma”, fényes zsidó mint egy herceg elenyészik, és újra feltűnik “szőrös borzalmas szörny” (*Das behaarte Ungeheuer*) (HEINE 1953, 395-405).

Kafka, Heinéhez hasonlóan, az *Egy kutya kutatásai* című elbeszélésében kutya-átváltozást javasol, ahol azonosságot állít fel a kutyaság és a zsidók között és egy kutya-módon gondolkodó kutyával (*Hund mit hündischen Gedanken*) találkozunk, ami “saját élettörténete figyelmes kutatásának” a rabja. A zsidókra tett utalások újra áttetszőek: “Elmondhatni, hogy mindannyian szó szerint egyetlen nagy kupacban élünk, bármily sokfélék legyünk is egyébként az idők során kialakuló számtalan, mélyreható különbség révén”, annak ellenére, hogy “egyetlen fajta teremtmény sem él olyan széjjelszórva, mint mi, kutyák, nem különböznek osztályuk, fajuk, foglalkozási ágaik szerint ilyen roppant, szinte áttekinthetetlen mértékben” (KAFKA 1992, 55, magyarul: Tandori Dezső fordítása).

Svevo megélve és környezetében egyaránt megismerte a zsidó-parazita felfogást, Mitteleurópa térségében különösen izzottak a faji paranoiák. De találkozhatott vele kiváló nevekkel is, mint a hozzá közel álló filozófus, Schopenhauernál, akit rendhagyó zseninek tartott, s aki “elsőként tudta” emberi természetünket.⁸ A *Parerga e Paralipomenában* (1851) egyéltelmű utalást tesz a zsidók “parazita módon” való életére:

Ahasvérus, a bolygó zsidó, nem egyéb mint az egész zsidó nép megszemélyesítője. Mivel az üdvözítőn és világmegváltón súlyosan vétkezett, sohasem szabad a földi élettől és terhétől megváltatnia és így hazátlanul kell idegenben bujdosnia. Ez éppen bűne és sorsa a kis zsidó népnek, a mely majd kétezere éve elúzva lakóhelyéről, igazán csodálatos módon még mindig megvan és hazátlan bolyg; a mit közben oly sok nagy és dicső nép, a melyek mellett az efféle zugnemzet említést sem érdemel, [...] öröklétbe szenderedett és tökéletesen

---

⁸ Amikor a harmadik személyben írt *Önéletírásában* (*Profilo autobiografico*) képzéséhez érkezik el, Svevo megjegyzi: “Schopenhauer lett hamarosan a kedvenc szerzője”. Felesége, Livia Veneziani megerősíti: “Schopenhauer volt és maradt egész életén keresztül a kedvenc filozófusa: összes művei megvoltak neki, és gyakran teljes részeket idézett belőlük fejből”. Egy jegyzetben az is olvasható, hogy “egész életén keresztül be volt iratkozva a frankfurti *Schopenhauergesellschaftba*”. (Veneziani SVEVO 1958, 237). Schopenhauer Svevóra gyakorolt hatásáról ld.: BOUISSY 1966, XII, 209-245 és 350-373 e 1967 XIII, 23-50; SAVARESE 1971, 411-431; GHIDETTI 1980, 78-84; CURTI 1991; CURTI 1994, XII, 2-3.

eltűnt. Így ez a hazátlan nemzet, ez a földnélküli János a népek közt az egész földkerekségen megtalálható, sehol sincs otthon, sehol sem idegen, e mellett példátlan makacssággal tartja meg nemzetiségét [...] Addig élőködve létezik más népeken és földjükön, e mellett azonban nem kevésbé lelkesíti a legelevenebb patriotizmus a saját nemzete iránt, a melyet a legszorosabb összetartással tanusít; [...] A zsidó hazája a többi zsidó: ezért harcol értük mint az oltárért és tűzhelyért és a földnek semminemű közössége oly szorosan össze nem tart, mint ez” (SCHOPENHAUER 1998, 344-345, magyarul: a *P. és P.* III. 1925-ös kiadásából).

Schopenhauer anti-judaizmusában régi és új előítéletek keverednek. Ha a gdanski filozófus írásaiból ki is olvasható egyfajta elismerés ennek a kis népnek hihetetlen túlélési képessége iránt, ugyanakkor a zsidókat “külföldi lakosoknak” tekintette. Nem meglepő, hogy ellene volt a polgári jogok zsidóknak való megadásának és emancipációjuknak. Schopenhauer mennydörgött: “A zsidók, akik legyenek átkozottak! Sokkal rosszabbak a hegeliánusoknál”, az ő szájából ezzel mindent elmondott. (id. DE FONTENAY 1989, 77). De a “judeai szurkon” és a középkor óta örökletes módon továbbadott *foetor judaicus*on túl (különleges szag, amely lehetővé teszi a felismerésüket és csoportba való sorolásukat az egész világon); a zsidókat a “hazugság nagymestereinek” mutatja be (SCHOPENHAUER 1998, II, 468). Ez a meghatározás nem marad észrevétlenül, többször feltűnik, mint baljós *Leitmotiv*, nem kisebb helyen, mint a *Mein Kampf*ban.

A schopenhaueri passzusok nem hagynak kétséget afelől, szerzőjük hogyan gondolkodott a zsidókérdésről, és perbe hívják a zsidó Svevót. Hogyan élte meg filozófusának anti-judaizmusát? Hogyan lehet összeegyeztetni csodálatát a német filozófus iránt annak anti-judaizmusával (az ilyen ellentmondás nem elszigetelt jelenség Svevo Shakespeare-rel és kisebb mértékben Wagnerre is megélte)? Ha elismerte, az *Egy élet* című regényét “teljesen Schopenhauer elmélete fényében” írta, semmi sem zárja ki, hogy a “paraziták” is, amelyekről a *Zeno tudata* záró részében mesél, leglábbis részben, a gdanski filozófus (zsidó ellenes) “fényében” jöttek létre.

Az antiszemitizmusra történő svevói reakciók sorából nem hiányozhat Richard Wagner, azaz a német antiszemitizmus “*fons et origo*-ja” (Wistrich) kulturális zsidóellenességének futólagos vizsgálata sem. Adorno véleménye szerint a wagneri antiszemitizmus magába foglalta “a későbbiek minden összetevő elemét” (Adorno 1981, p. 38). Tanítása szerint a zsidó faj ellensége az emberiségnek és mindennek, ami benne nemesebb. A száz zeneszerző forradalmat hirdetett, amely a *Volk* lelkében szunnyadó hiteles faji alkotóerőt kiszabadítja a zsidó művészek steril intellektualizmusa által képviselt romboló hatás alól, akik az eredetiségre, az izlésre és a stílusra való született képtelenségükkel beszenyezték a germán szellemet.

A felesége, Livia Veneziani beszél arról a Svevóról, aki a bayreuthi guru “lelkes csodálója”, s “Triesztben elsősőként” írt elismerően a “wagneri esztétikáról” az *Indipendente* hasábjain. Jóllehet írásainak néhány részlete és elbeszéléseinek néhány helye megerősít egyfajta rajongást (a gondoljunk *Die Walküre* által felkeltett hatás leírására a *Senilità*ban), de ennek alapján a wagnerizmushoz való lelkes csatlakozásának feltételezését valószínűleg le kell lohasztani. Ettore Schmitz, ekkor még nem Italo Svevo, recenziót írt az *Indipendentében* (1884 december 22) Wagner önéletrajzi szövegéről, benne kifejezésre jut a “tájékozottság és gondolkodás magas foka, ahová a nyugati kultúrában megjelenő zsidó problematika területén Svevo hamar eljutott”.⁹ Svevo emberről és ideológiáiról kifejezett fenntartásai vezetnek minket arra, hogy alaposan mérlegeljük ezt a rajongást. Wagner a “szemérmesség” egyik formáját választja, amely a “gyengék erénye” (jobban mondva a kicsinyeseké, de a teuton hősi legendák énekese stílusában akarta a zeneszerzőt észrevétlenül

---

⁹ CAMERINO 1984, 247. Amint arról maga Svevo tájékoztat, a recenzált Wagner-szöveg: *Richards Wagners Lebens-bericht. Deutsche Original-Ausgabe von “The Work and mission of my life* (Leipzig, Schlaemp).

támadni), s csak “félíg mondja ki” azt, amit titokban akart tartani; amikor saját pártfogói kerülnek szóba, ködösítő kifejezéseket használ: “ahelyett, hogy olyan emberekként beszélne róluk, akiket ismert, a “hatalom” (*die Macht*) kifejezéssel eszményíti és egyenesen személytelennek, mit amilyen a végzet, a szerencse vagy más absztrakt fogalom, ábrázolja őket” (SVEVO 1968, 597).

Wagner ki nem mondott, titkos célpontja a zsidó zenész, egyik pártfogója, Jacob Meyerbeer (akit Mendelsson közvetítésére sohasem idézett és támadt) volt, akitől egyébként folyamatosan kapott anyagi jellegű támogatást. Meyerbeerben ismerte fel “a kevert fajú művészet”, a germán nemzeti zenét sújtó parazita fertőzés ékesszóló képviselőjét. A fajtudomány tanítása szerint a zsidó nem annyira egy faj volt, mint inkább “nem-faj” (*Unrasse*) vagy “ellen-faj” (*Gegenrasse*). Kiváltképpen vegyes és kevert fajú népeesség, mert létük heterogén faji elemek sokaságának volt az eredménye. A kevert fajú művészet, később *entartete Kunst*ként (“degenerált művészet”) határozta meg, nyilvánvalóan inkább biológiai alapú visszautasítás volt, semmint stilisztikai-esztétikai ítélet.

A fiatal Schmitz nem hagyja magát félrevezetni Wagner zsidóellenes kijelentései által, amelyek a “legnemesebb szándékból” származtak és mentesek voltak a vulgáris zsidógyűlölettől: “Talán inkább az objektivitás szándéka hajtott, kevésbé a helyzet elfogadása”, a tapasztalt olvasó el tudja különíteni a “rúzszt” a “természetes színtől”, és akkor helyes megvilágításba kerül az álcázott “kísérlet, hogy az antiszemitizmust higgadt és kritikus eszmére alapozák. A zsidók közvetítők, tehát kozmopoliták, alkalmatlanok a művészetre. Rénan *Averroé et l'averroïsme* című tanulmányának több helyén nevezte őket közvetítőnek, mert bevezették Európába az arab filozófiát: de Rénan csak egy bizonyos korról beszél és nem általánosít” (SVEVO 1968, 598-599).

Wagner azonban szabad utat enged “dühös vágyának”, hogy bevezesse a “terrorizmust a művészet területére”, és hogy a zsidó “nyulakat tömegesen mészárolják le” (a szintén antiszemita Liszt áldásával); 1850-ben, K. Freigedank (K. Szabadgondolat) álnév mögött rejtőzve közölte *Das Judenthum in der Musik* (Judaizmus a zenében, újabb kiadás 1869) című írását, amely az antiszemitizmus történetében fordulópontot hozott: “Zsigeri antiszemitizmusát nagyon alaposan tanulmányozták, mert az általa felhasznált gondolati és kulturális összetevők nem vezethetők vissza általános és személyes ellenszenvre, hanem olyan állásokat mozgósítanak, amelyek az egész huszadik századi zsidóellenes kultúrában megtalálhatók lesznek., s nemcsak a németben”. Valószínűleg nincs még egy értelmiségi vagy művész, akinek ennyire meghatározó szerepe lett volna a vallási antiszemitizmusból a fajiba való átmenet képzésében, abban, hogy a keresztény hagyomány zsidóféltéséből náci megváltás-antiszemitizmussá forduljon át. A fejlődési folyamat “könnyen haladt, hiszen termékeny talajra talált, amelyben gyökeret ereszthetett: értelmiségiek, filozófusok, kultúremlékek és politikusok támogatták ezt az ideológiát, ezáltal előkészítették és előlegezték a következő században a nácizmus eljövételével bekövetkező robbanását” (FUBINI 2016, 68 és 79).

Wagnertől Hitlerig rövid út vezet. A Wagner esszéiben szinte teljes mértékben készen áll “mindazon elemek szerves egysége, amelyet – a zenének fajhoz és hanyatláshoz való kapcsolásával – a következő generációk nacionalistái részre bontottak és újra kidolgoznak, s végül segítségükkel lefektették a nácizmus kultúrpolitikájának az alapját” (MONTENZ 2012, 19). Amint minden művészetet megrontottak volna, ugyanezt tették volna minden fajjal is. Egyébként ismert Hitler rajongása a nacionalista zeneszerző iránt, akinek operáit és politikai írásait is tisztelte: “Bárkinek kedve támad a nemzeti szocialista Németországot megismernie, ismernie kell Wagnert, ismételtette gyakran Hitler. Zenei és irodalmi munkássága modellként szolgált a *Mein Kampf* politikai eszméi, elsősorban a *Führer* jövő-képe megalkotásában: “El kell ismerni, hogy Wagnernek különleges prófétikus hatalma volt, *Führer*-fogalmával hozzájárult a modern német történelemhez” (VIERECK 1948, 127).

Vannak, akik azt állítják, közöttük Gutman is, hogy Hitler érzelmileg azonosult Wagner és követői személyiségével, vagy ténylegesen is kisajátította azokat: “Egész élete

során az ő eszméiket, az ő frazeológiájukat öklendezte vissza, átvéve még zavaros stílusukat is” (GUTMAN 1983., 600). Thomas Mann protonácit látott benne, aki rokoni kapcsolatot tart a náciizmussal, annak *előképe*: “Wagner nagyot mondásaival, örökös hengegéseivel, ahogy csak ő akar beszélni, mindenbe való beleszólásával, elmondhatatlan nagyképűségével Hitlert előlegzi – biztosan nagyon sok van Wagnerben Hitlerből”; röviden, anélkül, hogy sok szót fecseirelnék: “Túl sok visszataszító, túl sok Hitler, túl sok lappangó, és nyílt náci magatartás” (MANN 1979, 118-119¹⁰). Mann nemcsak Wagner írásaiában, hanem zenéjében is észrevette náciizmus jeleit.

Svevo bizonyára tudott az alantas sértésről, s egy mondatban foglalta össze: “A titeket sújtó átok elhárításának csak egy módja van: Ahasvérus megváltása – megsemmisítése (*Untergang*)”.¹¹ Ez az apokaliptikus antiszemitizmus a zsidó szellem, a zsidó paraziták elpusztítását követeli, miközben sok történész szerint ez a megváltás embrió formában már a zsidók fizikai kiküszöbölését hordozta (Wagner “pusztító képzelgésai”, ahogyan Friedländer meghatározta, kifejezésre jutottak abban a kívánságban, hogy lássa minden zsidó elevenen való elégetését Lessing *Nathan der Weise* egyik előadása alatt.

A neurotikus ellenszenv uralta wagneri *pamphlet* által hagyott antiszemita örökség óriási hatást gyakorolt, amely együtt járt zenéjének – amely erőt és tekintélyt adott elméleteinek is – állandóan növekvő népszerűségével. Amint Wistrich megfigyelte: “A *Mein Kampf*nak azokat a passzusait, amelyekben elhangzik, hogy a zsidók sohasem hoztak létre saját művészi alkotásokat, legkevesbé a zene (!) és az építészet területén, és akik különös rosszindulattal írják le “parazita” tevékenységüket, szóról szóra másolhatták Wagner írásaiból”.¹²

A *zsidóság a zenében*hez írt magyarázó nyílt levélben, jó vagy rossz, nyitva és homályban maradt az a kérdés, hogy ennek a külső elemnek az eliminálása “erőszakos kiutasítással” vagy asszimilációval kell-e végbemennie: “A *Parsifal* idején nem elmélkedett róla többet ‘*Keinen Kompromiss*’. Csak a teljes kiírtás lett volna elégséges [...] A halált várva Velencében Wagner így határozta meg utolsó művét: ‘[a világ] legtitkosabb lelkének buzdítása, amely megváltást jövendől ..., egy prófétikus álom képe” (GUTMAN 1983, cit., 599-600). Egyébként Wagner antiszemitizmusa valójában olyan “filozófia, amelyből könnyen lehet halálos programot létrehozni” (GAY 1990, 233). A lipcsei zeneszerző antiszemitizmusa “véres ábrázatot” öltött, amelyet később a Harmadik Birodalom ideológiája és gyakorlata átvett: “a társadalom teste meghalt” és “a Zsidók belé furakodnak, mint a rovarok raja, készen arra, hogy megfertőzzék”. A vérfagylaló metafora: a zsidók mint a társadalom organizmusát megmételmező rovarok és a rágalmazó kijelentés, hogy “a judaizmus modern civilizációnk rossz lelkiismerete” – csak néhány baljóslatú eszmék közül, amelyet Richard Wagner örökül hagyott buzgó osztrák tanítványának, Adolf Hitlernek” (WISTRICH 2010, 38).

Vallásos tisztelettel közeledett hozzá, Wagnert “az emberiség legnagyobb művésze” szavakkal hozsannázta, még Otto Weininger is, róla meg kell emlékeznünk, ha másért nem, legalább A *Zeno tudatában* való nyugtalan és átható jelenléte miatt. A *Nem és jellem* (1903) hírhedt fejezete *das Judentum* a metafizikai antiszemitizmus summája, Weininger a hódolatát fejezi ki a Mesternek rögtön az exergumban leírt idézettel (*A zsidóság* c. 13. fejezet mottója – ford. megj.). Chamberlain hatására megkísérli összeegyeztetni Wagner

---

¹⁰ Idézte FUBINI 2016, 78.

¹¹ Szó szerint “elsüllyesztés”, de “megsemmisítés” is. WAGNER 1897, 21. Hosszú ideig tartó várakozás után jelent meg Olaszországban a wagneri írás új kiadása, L. Distaso gondozásában (Milano, Mimesis, 2016).

¹² WISTRICH 2003, cit., 61. A témával foglalkozó számos írásból idézzük: BREARLEY 1988, 3-21; ZELINSKY 1983; WEINER 1995; ROSE 1990; ROSE 1992; BORCHMEYER 1984; EGER 1985; POLIAKOV 1976, 493- 524; KATZ 1985; SCHOLZ 1993; TAGUIEFF 2012; NATTIEZ 2015; DEFANTI 2013; FUBINI 2016, 67-82. Nagy jelentősége van barátom G. Wagner kötetének, itt mondok köszönetet neki, *Il crepuscolo dei Wagner*, Milano, il Saggiatore, 1998.

fajelméletét Kant etikájával, azért, hogy magáévá tegye a *Das Judentum in der Musik*ban leírt zsidók elleni mérges vádak nagy részét, mintha ellene lettek volna felállítva. Természetesen Weiningernél, akinek a “zsidó öngyűlölet (*jüdischer Selbsthass*)” koncepció apaságát tulajdonítják, megtaláljuk a zsidóknak az elődiséghez való hasonlítását, úgy határozza meg őket, mint “nagy területen szétterjedt plazmódiumot”, kitűnnek a legkülönbözőbb környezethez való alkalmazkodó képességükkel “mint a parazita, amely minden gazdaállatban átalakul, úgyhogy azt hihetjük, hogy egy másik állat van előttünk, miközben ő mindig ugyanaz maradt” (WEININGER 1992, 404, 418-419, magyarul: Dávid Andea fordítása).

Svevo gyakorlatias és ironikus szemmel olvasta a fiatal filozófust, aki korán meghalt, mint a *Zeno tudatában* Guido Speier, akit utalásszerűen zsidónak mutat be és aki felhasználta a gondolatait. Weinger egyszerűen csak lelkes olvasói Hitler és általában minden antiszemita voltak, s mivel kijelentései egy zsidótól származnak, igazolást láttak gondolatukhoz. Hitler, például, (1941-ben): “támogatva barátja, Dieter Eckhart véleményét [...] (kijelentette) egyetlen rendes zsidót ismert, Otto Weiningert, aki öngyilkos lett, amikor számba vette, hogy a zsidó mások nemzeti karakterének a lebontásából él”.¹³

Svevo kevésbé wagneri-weiningeri zsidó, közelebb áll Allen-i *witziger Judeho*, Woody Allen fenséges szellemességéhez, a koncertről kifelé jövet: “Képtelen vagyok sok Wagnert hallgatni, tudod, már érzem az ösztönzést elfoglalni Lengyelországot.” Néhány feleségének 1903 december első napjaiban írt néhány levelében Svevo részletesen felsorolja, milyen ruházattal próbálja védeni magát a fagyos londoni éjszakákon: lemenő gyapjú alsónadrág (fedetlenül hagyja a hátsó részeket ...), *tirache* (fogszabályzó), végül öltözni mindig “pulóverbe (maglia-páncélinget is jelent – P.J.), mint Lohengrin” (SVEVO 1966, 377). Így a faji szakralitás, a bayreuthi vátész liturgikus-szinpadi miszticizmusa a hidegtől megdermedt zsidó Lohengrin szentségtörésével elveszti szakrális jellegét, nevetség tárgya lesz gyapjú alsónadrágban.

A zsidó fajirtás az idők során elvesztette eredeti formáját. A történelem, az arisztotelészi természethez hasonlóan *non facit saltus*, de az is ugyanilyen világos, hogy a emberirtás nem materializálódott eleve tökéletes formában, egyik napról a másikra készen a kivitelezésre. A genocidium felé vezető út lehet, hogy nem világos és lineáris, de nem is fatális szükségszerűség eredménye. *Work in progress*ként határozható meg: “sokféle, gyakran töredékes hozzájáruló tényező eredménye, amelyek nemcsak egyszerűen összeadódnak: szó szerint összerakják őket” (BURRIN 1997¹⁴). Világos kell legyen, amit Hitler kigondolt és felfogott, nemcsak egy egyed beteg képzeletének a szüleménye, amely felforgatta Németországot és a világot: “A *Mein Kampf* nagyrészen saját korának tükörképe, produktuma”. Kétségtelenül Hitler vitte az antiszemitizmust végső szintekig, mindazonáltal a *Mein Kampf* mond “egy fontos igazságot: ez a könyv nemcsak egy megszállott pszichopata zsidó gyűlöletének a bizonyítéka, aki valamilyen ismeretlen személyes okból elhatározta, hogy kiküszöböli a zsidó népet; a nyugati világ sajátjává vált gyűlöletének, ősi ellenérzésének a bizonyítéka, [...] Az Auschwitzig vezető folyamat kezdetén az Európában gyökeret vert és évszázadok során felépített klasszikus antiszemitizmus áll” (VITKINE 2010, cit., 42). Nyugtalanító lehet kijelentés, “a nácizmus eszméinek nem volt nagy szükségük arra, hogy terjesszék őket, vagy magukévá tegyék: már ott voltak a német társadalomban és tágabban a nyugati társadalmakban”. Kizárólag a náciknak tulajdonítható dolgok nincsenek is, hacsak a következetes és kegyetlen kivitelezés nem az. Valóban, “az ember és a társadalom biológiai, egyenesen állattani felfogása széles körben jelen volt Nyugaton, kezdve a természettudományok fejlődésétől, Darwin előtt és után, a XIX. századig, s a ezzel az a gondolat, hogy fennáll “egy biológiai veszély, a

¹³ Ld. továbbá Hamann 1998, p. 272.

¹⁴ Id. Vitkine 2010, pp. 78-78.

degeneráció vagy a kihalás kockázata, amelyet a földmélyi erők kimerülése, vagy az idegen beszívása okozhat” (CHAPOUTOT 2017, 15-16).

A faji antiszemitizmus testesült meg a darwinizmus alkotó elemeiben, amely szerint a világ fejlődése összefüggésben van a természetes kiválogatódással, s ez a létért folytatott harc következménye. A természettudományok ránt ellenállhatatlan rajongás következtében az etno-rasszista felfogás magáévá tette a biológiai determinizmust és a kultúra biológizálását, ezek sok elemét Darwintól véve át. Természetesen nem lehet Darwint felelőssé tenni azért, ami történt, de néhány elképzelése biztosan önmagától kínálkozott arra, hogy a fajvédők átvegyék, s ezáltal genetikai téveszmékké váljon. Az evolucionizmus szociál darwinizmusba fordult át, és “nemcsak kedvezett a faji háború előjelei kialakulásának, hanem rövidebb idő alatt elvezetett a fajnemesítés megalapozásához” (MOSSE 1992, 81).

A darwini biologizmus így hibás leegyszerűsítés áldozatává vált, erőszakossá keményedett, elmérgesítve az eszmét, hogy minden emberi lénynek a túlélés érdekében radikális harcot kell folytatnia, figyelmen kívül hagyva humanitárius típusú akadályoztató tényezőket. Ellenkező esetben önfeladásra, kihalásra van ítélve. A tiszta faj eszméje a hatalom akarátának a kifejeződése volt. Darwinhoz hasonlóan Nietzsche filozófiája is meg lett hamisítva (szinte paródiát csináltak belőle) és a legagresszívabb és legbrutálisabb irányzatokban tűnt fel. Miközben a koponyamérés tudománya, amely lehetővé tett egy ember sorsáról való döntéseket is, vallási összetevővel töltődött fel, teret engedve az erkölcsi kategóriáknak; az alanyok idegenre és bennszülöttre való szétválasztása önmagától sorsmeghatározó volt a biológiai végítélet-tan barázdájában. A darwini eredetű antiszemitizmus szerint az életért folytatott harc (*Lebenskampf*) először is a zsidók ellen kellett, hogy kitörjön; kórokozók, amelyek mindenki másnál jobban legyengítik a nemzet szervezetének immun-rendszerét. A harcot higiéniai-fajnemesítő kritériumok szigorú betartásával kellett megvívni, hogy egy fajilag egészséges közösség teremtsen meg.

A *Zeno tudata* apokaliptikus *explicitjében* “sosem látott katasztrófa” lehetőségéről van szó, amit egy új, az ember testének evolúciójától idegen “szerkezet” okoz, Svevo ennek bemutatásakor szorosan követi a darwinizmus terminológiáját: a megalkotandó robbanó szerkezet jelentené “a betegséget azzal, hogy eltérített bennünket a legalapvetőbb földi törvénytől. Semmivé foszlott az erősebb joga, miránk már nem vonatkozik az egészséges szelekció”. A gépek degeneráltak, a “természetes szelekciótól” idegen fejlődés produktumai, hiszen abban van csak egészség, aki egyetlen fejlődést ismer, saját szervezetét, minden más, degeneráció¹⁵. Ha bekövetkezne a Svevo által megjósolt katasztrófa, azzal a föld “egészséges” állapotba kerülne vissza, “élősdiek és betegségek nélkül” lenne. Tény, hogy darwini ihletésű fajelméletében, mint láttuk, Svevo a betegségek, élősdiek, a nép szervezetében lévő idegen testek, a degeneráció ártalmas elemei hasonlatával élt, pontosan ezekkel a kifejezésekkel jellemezték a zsidókat: “A sztereotípiá általában

---

¹⁵ Nem annyira Cesare Lombrosónak, mint inkább a magyar orvos és író, valamint proto-cionista, Max Nordau *Entartung* című (1892-1893-ban publikált) könyvének volt köszönhető, hogy ez a darwini kifejezés divatossá vált, elismerést szerzett magának, azon túlmenően, hogy nagy visszhangot váltott ki, s igen elterjedt volt. Bécsben azonban jelentésváltozáson ment át, s a kifejezés zsidó-ellenes tartalmat kapott, antiszemita slogan lett. “Darwin szerint valójában az elfajulás, a “degeneráció” az állatok és növények részéről abban is kifejezésre jutott, hogy lemondtak az élelem önálló kereséséről és elkezdtek parazitaként túlélni más élőlényeket felhasználva”. Hamann 1998, cit. p. 103. Az *Entartung*, a degeneráció fogalma lidércnyomásként nehezedett a fin de siècle fajokról való gondolkodásra. A darwini fejlődélméletekkel összhangban azt vette át, ami eltérített a saját nemtől és a saját fajtól, valami természetellenest, idegent, s nem a javulás irányába mutató fejlődési folyamatot, hanem a visszaesés, a perverzió felé vezetőt, ezzel előlegezte a fajnemesítés gyakorlatát, megszabadítva az élősdiektől a fajt. A magyar *Literaturarznak*, a “degenerációk” szakértőjének Svevo nemcsak olvasója volt, hanem vitakozó recenzense is. Az *Indipendente* (1883 június 12) hasábjain késői megjegyzést tett a *Tanulmányok és párizsi jegyzetek* harmadik olasz publikációjáról, amely a Fratelli Treves kiadó Biblioteca Amena könyvsorozatában jelent meg.

elősdit csinált a zsidóból. Darwini kifejezésekkel a zsidókat fejlődés zsákutcájának tekintették, olyan ősmaradványnak, amelynek nem volt ereje vagy gyökere, amelyen keresztül önmagát táplálta volna. A faji általánosítás annyi és annyira torz minőséget tulajdonított a zsidóknak, hogy gyakorlatilag minden emberi tulajdonságtól megfosztották őket” (MOSSE 1994, 209).

Enzo Traverso hívta fel a figyelmet arra, hogy nem lehet elfelejteni, sem “elrejtteni a meglévő kapcsolatot a náciizmus technikai-tudományos mészárlásai és az évtizedeken keresztül széles körben – jóllehet kevésbé radikális formában – ezernyi orvos, antropológus és biológus által támogatott rasszista felhangú fajnemesítési kultúra között”. A “nyugati kultúrához teljességgel hozzátartozó fajnemesítés és faji higiéné gondolata következetessé tette a náciizmus világról kialakított képét. A náci ördög tan abszolút tiszteletre méltó háttérrel rendelkezett. Minden másnál inkább feltehető lenne a kérdés, mi teszi “tudományossá” az ilyen elméleteket. A darwini beszédnek ezek az aberrációi és deviációi, összekeveredve a nyugati antiszemitizmussal, teljes mértékben jogszerűvé váltak és “szilárdan rögzültek akadémiai intézményekben és értelmiségük széles körei lelkes képviselőinél, és pontosan “ebből a hagyományból merítette a nemzetiszocializmus ‘tudományos’ nyelvezetét, amellyel átfogalmazta saját antiszemitizmusát: a zsidókat betegségeket okozó “vírúshoz” hasonlították, kiirtásuk tisztasági intézkedés, megelőző művelet” (TRAVERSO 2002, 147).

Mi volt a trieszti író szándéka? Valószínűleg az, hogy felhívja a figyelmet az emberi lélekben lappangó óriási pusztító erő lehetőségére.¹⁶ Amint Eliette Abécassis írta: “A művész mint próféta elátkozsa és a rosszal szemben figyelmezteti az embert”, mert a művész “tudja azt, ami a társadalomban a szeme előtt történik, a rezinál a világegyetemben, és arra készíti az olvasót, hogy nyissa ki a szemét, elemezze az eseményeket és vegye észre a titkos folyamatokat, a katasztrófákat és az emberek viselkedését érintő kríziseket” (ABÉCASSIS 2004, 80-81). Az élősdit-tudományi trópusokkal az író kajánul, finom eszközökkel mintha kifigurázná a *völkisch* rasszizmust, amely a szociáldarwinizmusból vette motívumait és inspirációját, majd felépítette a nép- és parazitairtó náci szintézis képzeletvilágát. Svevo, parazita létéből adódóan mintha kérdené: valóban úgy gondoljátok, hogy egy egészséges *Weltende*, a föld megváltása elérhető lenne azzal, hogy megszabadják a parazitáktól és a betegségektől, tőlünk zsidóktól az *Endlösung* gal, a zsidó kérdés Végső Megoldásával? Valóban ezt az illúzió tápláljátok? Svevo hangsúlyai nagyjából, mostanában, Kertészéhez közelíthetők “Miért nem sikerül ezt a népek kiirtani? És ha sikerül majd, miféle tettek vezet a csalódás, hogy a zsidóktól való megszabadulás végül semmi megkönnyebbülést nem hoz? Micsoda illúzió a boldog és kiegyensúlyozott világrend!” (KERTÉSZ 2016, 35-36).

Azt lehetne mondani, visszamenőleg összeállított, múltba tekintő gondolatok, de érvényes az, amit George Mosse elvi síkon megfogalmazott: “Bármilyen, Európa által megélt rasszista tapasztalattal foglalkozó könyvnek a végével kell kezdődnie, nem az elejével: az európai civilizáció örökösai hat millió zsidót öltek meg [...]” (MOSSE 1992, V). A történeti kutatások kimutatták, hogy a zsidók kiirtása kettős perspektívába illeszkedett: “az egyik a ‘hagyományos’ antiszemitizmus (az ariánus mítosz szerinti felületes biologizálással), a másik a szociáldarwinizmus irányzata (fajnemesítő, rasszista összetevőivel)”. Ezért a *Zeno tudata* darwiniánus kontextusában megjelenő paraziták és betegségek összefonódtak az “antiszemitizmus darwinizációjával” vagy a “darwinizmus antiszemitizációjával”, amelyek bevezették a zsidók kiirtásának egészségügyi parancsát (PICHOT 2000, 416 és 400)¹⁷.

Az olyan szakkifejezések, mint “faj”, “nép”, “vér”, “nemzet” és hasonlók bekerültek a közhasználatba. A kor szellemének részét képezték, mind az antiszemiták, mind a zsidók és

---

¹⁶ Cavaglioni kommentárja szerint, Svevo Darwint “támadhatatlannak gondolta az állatok fejlődésének a szintjén, de nem gondolta ugyanilyen zseniálisnak az ember ama különös hajlama tanulmányozásában, hogy élhetetlenné tegye az őt befogadó világot”. CAVAGLIONI 2000, 52.

¹⁷ Ld. továbbá TERNON-HELMAN 1969.

cionisták folyamatosan alkalmazták őket, hogy megjelöljék “leegyszerűsítő formában, a szellemi értékek átvitelét, anélkül, hogy bármiféle utalás történne a faj külső megjelenésére vagy tisztaságára” (Mosse 1992, p. 138). Valószínűleg ezekkel a kifejezésekkel, mint Sergio Solmi emlékeztet rá, Svevo kedvesen társalgott “fajokról és nemzetekről”, úgy is, hogy aggódott Európa jövője és azon következmények miatt, amelyeket a darwinizmus kezdett magáévá tenni.¹⁸

Láttuk, a fiatal Svevónak volt alkalma gondolkodni az eseményről, amikor valaki művészi alkotásra képtelennek tartotta a zsidót, a “kevert fajú” művészet képviselőjének, s mint kozmopolitát, egyszerűen csak “közvetítőnek”. Különböző módok léteztek már a zsidó művészi tevékenység és magának a zsidó létezésnek élődiként való meghatározására. A darwini elméletet végiggondolva adódik a következtetés, hogy az író a saját zsidó nézőpontjából ítélte meg és látta a dolgokat, akit ezek a meghatározások sértettek. Az író próféta, amennyiben látja azt, ami történik és ami készülődik. A zsidó írónak szükségszerűen jobban kell tudnia előre látni, mint másoknak. Most már bizonyossággal mondhatjuk, hová vezettek ezek az elméletek: a nemzetiszocializmus fajelméletéhez: “A művész nem változtat meg semmit, de kinyitja előttünk a tudás kapuit. Ő az, aki sugalmaz, aki előre mond; aki értelmez és kommentál” (ABÉCASSIS 2004, cit., 80).

A svevói ábrázolásban megfogalmazódik valamilyen nyugtalanító, összetéveszthetetlen gondolat, hogy az élődiek kiküszöbölése *Gesundungot*, “gyógyulást” jelent, teljes összhangban a náci higiéniai megelőzés elméleteivel, mint ahogyan Hitler, körülbelül húsz évvel később (1942-ben) kifejtette Himmlernek: “A zsidó vírus számtalan betegség okozója [...] csak a zsidók kiküszöbölésével fogjuk visszanyerni az egészségünket”, továbbá “a paraziták kiirtásával szolgálatot teszünk az emberiségnek” (BAUMAN 1992, cit., 107. *kurzív L.D.A.*). A föld nemzeteit és népeit megbetegítő paraziták “gondozást” igényelnek, egy minden bizonnyal a extrém eset speciális kezelése szükséges. Ezek a gondolatok általánosan ismertek voltak a huszas, harmincas években, Svevo korában, amikor elméleteket gyártottak belőlük és elkezdték rendszerezni őket. Lehetséges, hogy extrém esetről volt szó, de tény, hogy magának az antiszemita náci beszédnek a nyelvezete, amely foglalkozott vele és életbe hívta, extrém vonásokat mutatott: “A történelemben ritkán fordul elő, hogy a szó és a dolog közötti szoros megfelelést annyira a szélső pontig vigyék, mint a Harmadik Birodalomban” (CHAPOUTOT 2016, 374).

Sok olvasó azon fáradozik, hogy egy olyan Svevót képzeljen el, aki képes volt *in statu nascendi* felfogni, hová vezethettek ezek a nyelvvel való visszaélések és nyelvi szélsőségek. Személyes véleményem szerint valószínűleg helyesebb inkább arra gondolni, hogy az élődiekről és betegségről Darwintól átvett megfontolásaival vizsgálta a valóságot a saját zsidó nézőpontjából. Nehezen tudom elképzelni, hogy a zsidó elfeledkezzen önmagáról, különösen, ha igazságtalanságok és fenyegetések veszik körül. Hihetünk Zsolt Bélának, csak a zsidók nem tudják, hogy még a legádázabb antiszemita is időnként elvonja a figyelmét a zsidó ügytől: “csak a zsidók gondolnak éjjel-nappal állandóan arra, hogy zsidók” (ZSOLT 2004. 286). Zsidónak lenni mindenre kiterjedő érzés. Rosenzweig magyarázza, hogy gyermekkorától “minden lélegzetvételében” zsidó, mert van valami “, ami pulzál a mi életünk ereiben, hol gyöngébb, hol erősebb áramlatban, de mindig ott lüktet az ujjak begyéig”, s ennek köszönhetően mindenki érzi, hogy ez “egy erő”, amely az “egész lényeket viszi és keresztülfolyik rajta” (ROSENZWEIG 2000, 99). Egy zsidó számára nem könnyű hosszabb ideig elvonatkoztatni önmagától: “A zsidók nem tudnak megszabadulni attól a

---

¹⁸ Ebből a jóindulatú szókincsből, amelyet a faji antiszemita teljesen más szándékkal használtak, mindenütt találunk nyomokat. Egy kicsit rendszertelenül idézve a trieszti író műveiből: “Az hittem, rosszabbá teszi a fajom” (SVEVO 1968, cit. 468 [Ehrlich]). “Vérének legalább a fele nem tiszta” (SVEVO, 1966, 88); “Színei olyanok voltak, mint egy gyönyörű árja kislányéi” (Svevo, 1966, p. 168); “Tenci nagyon szép, erőteljes zsidó vonásokkal” (SVEVO 1966, 543); a *yiddisher khainnon* tréfálkozva, egy zsidó nő által sugárzott zsidó vonzerőről írta: “Csodálatos állapotban találtam Vivante asszonyt. Hiszen jó faj!” (SVEVO, 1966, 326.)

tényállástól,... hogy zsidónak születtek” (Konrád György). Nem lehet valaki zsidó anélkül, hogy feliserné: a zsidó állapot nem hagyja magát, mint fontossággal nem rendelkező dolgot szépen zárójelbe tenni (valószínűtlen, hogy előbb vagy utóbb valaki nem emlékeztetett volna téged rá, mondta Malamud).

A zsidó mivoltot nem lehet kikerülni, mintha semmisenem volna, hanem állandó (kielégítendő) figyelemre és teljes részvételre tart igényt. Ezt erősíti meg Michael Chabon, amikor a zsidó és az író “kétféle kutatásáról” beszél, amelyek szünet nélkül jelen vannak műveiben és napjaiban: “Immár jó ideje mind az életben, mind a munkában két, állandó és mindent átfogó kutatás tölt el: az egyik zsidó és zsidó történeteket elmondó az örökségem – jogok és kiváltságok, kötelességek és terhek –; a másik, általában az elbeszélő irodalom szerzetének az öröksége” (CHABON 2013, 188). Konrád György következtetései megfellebezhetetlenek: “Alig elkerülhető, hogy a zsidó szerzők a műveikben ne reagáljanak zsidó mivoltukra. Még akkor sem kerülhető el, ha az ellenkezőjét mondják, mert nem tudnak róla nem gondolkodni. Olyan zsidó nincs, akármilyen tompa, akit ne foglalkoztatna a maga zsidósága. Mivoltát a zsidó, ha próbálja is, nem tudja eltitkolni” (Konrád 2013, cit., p. 147).

Leo Straussnak igaza volt, amikor a demokraikus (toleranciára és liberalizmusra épülő) környezetben tevékenykedő kortárs kritika szép lelkeinek az antiszemita faktor iránti közömbösségére panaszkodott. Ezt nem annak tekintik, mint ami: az írás aktusához tartozónak, vagyis olyan meghatározó tényezőnek, amely visszatükröződik az irodalmi alkotásokban. Néhány kivételtől eltekintve, az utókor nagyon félreértette a *Zeno tudata* befejezését. A kivételek egyike, Enrico Ghidetti, aki Svevo regénye befejező részének figyelmeztető érzéséről megjegyezte: “A zsidó állapot, ami alól az író élete során kibújni próbált [...] egy *előre megérezett esemény drámai bizonyítékával* jelenik meg, ezen a ponton az író, az utolsó töredékek hitelesítik, *az antiszemita örületen és dühön túl* arra meggyőződésre jutott, *hogy az emberi állapot és a zsidó állapot egybeesnek*”.¹⁹

Az érzelemről a művészetben című írásában Svevo egy eléggé népes kategóriát alkotott: az ide tartozó ember nem szereti a “kényelmesen nyilvánvaló dolgokat” (SVEVO 1968, 60). Ha Brod számára nem is látszott szükségesnek “nyíltan kimondani”, valójában sokan fontosnak találták a részletezést és megnevezést. Sokan tévesen biztosra vették, hogy ahol nem tűnik fel zsidó szó és a szöveg *in cute* zsidótlan, valójában sincsenek benne zsidó helyzetek ábrázolva. Mivel az író nem hagyott kényelmesen nyilvánvaló nyomokat saját zsidóságáról, ezért feljogosítva érzik magukat arra, hogy szépen eltekintsenek felette és a zsidó olvasatot elfogadhatatlannak tartásuk. Mivel a baklövészek szívesen fogadják a többi baklövést. A *nem kényelmes evidenciában* való bizalom és mélyreható történelmi érzék tette lehetővé Ghidetti szerencsés intuicióját.

A *Senilità* (1898) lármás esete megcáfolta a kényelmesen nyilvánvaló koncepció óvatos támogatóit, akik a látszatok bölcs egyensúlyának a sáncai mögé húzódtak. Lármás, mert nincs még egy ugyanilyen az irodalomtörténetben. A regény bevezetőjében, *Prefazione 1927*, a főszereplő, Emilio Brentanira utalva Svevo különös kijelentéseket tesz: ”(apropó: most veszem észre, sohasem találtam módot arra, hogy megmondjam, zsidó volt)”. Ki hiheti ezt el? Senki. Nagyon egyszerűen, később megvilágítandó okokból, az író nem akarta. Egy pillanatra a zsidó kikukucsált, de azután belátta az ügyetlenségét *coram lectoribus*, és a következő kiadásokból kitörölte ezt a részt, aminek az lett a következménye, hogy az olvasó

---

¹⁹ GHIDETTI 1980, cit., 39. Kurzív: L.D.A. Luca Curti nagyon diplomatikusan fejezte ki egyet nem értését, azt mondta, kevéssé győzték meg őt Ghidetti állításai: “Mindazonáltal Ghidetti is elsőrendű fontosságúnak ítéli meg a zsidó gyökereket Svevo műveinek olvasásához és megragadja azokat az alkalmakat, amikor ezek (valójában nagyon ritkán) felbukkannak az író által megérlelt gondolatokban a halála előtt, Hitler politikai felemelkedésének összefüggésében (1927-ben fejeződik be a *Mein Kampf* publikálása) [...]”(CURTI 1991, 164-165). Természetesen a zsidó gondolatok Svevo részéről “nagyon ritkák”, s megmaradnak a kényelmesen nyilvánvaló igazságok megtévesztő logikájánál, és mint néhány titokban zsidó íróra, mint Kafkára és Svevóra jellemző, álláspontjukból adódóan nem tesznek egyértelmű utalásokat.

többé nem kapott információt Emilio Brentani zsidóságáról. A gyakorlatban ez történt: először Svevo tájékoztatja az olvasókat, azután gondoskodott róla, hogy a zsidó messze az ismeretlenbe kerüljön, és végül így is lett. A zsidó szereplő a névtelenségbe párolgott el, feledésbe merült, s ezen az úton a regény elemzői lelkesen kísérték őt. Mindenről van dokumentum, de a tudósok nem akarják érteni. Hányan eme kiséret tagjai közül folytattak elmélyült elemzéseket, hoztak zsidó magyarázatokat erről a szereplőről annak tekintetbe vételével, hogy a regény színterein zsidóként gondolkodik és cselekszik? Nagyon kevesen, ha nem tévedek csak Giacomo Debenedetti, láss csodát, egy másik zsidó.

Mármost miféle megalapozottságuk van, mivel dicsekedhetnek bizonyos olvasatok, amelyek eltekintenek a főszereplő zsidó állapotától, aki mint zsidó érvel és gondolkodik? Az nem fontos körülmény, hogy zsidó? Tovább kell színlelnünk, mintha semmi sem történt volna? A tény, hogy a zsidó jelenlétet figyelmen kívül hagyó interpretációk általánossá váltak, csökkenti a felületességüket? Nem jelenti-e a szövegek deformálását, nem tesszük-e ki félreértéseknek és erőltetett magyarázatoknak, ha csak a látszatra alapozunk, amiket egyáltalán nem kell megmenteni? Az író hallgatása lehet a kiinduló pont.

Okai vannak ennek az *inevidenziának* és ennek a sötétségnek. A döntő kérdés nyilvánvalóan költői, egy könyv alcíme, Alberto Lecco fogalmazta meg: “Szabad zsidók meséltek önmagukról?” Biztosan nem. “A még nagyobb rossztól való félelem” magyarázta sok író választását “megmenteni saját maguk bensőségességét, lemondva a közönség előtti gyónásról”, úgyhogy létrejöttek a “rejtőzködő zsidó írók” (LECCO 1989, 37). Albert Memmi fölfedezve ennek vagy annak az írónak a zsidó származását mondta: “Számomra ismeretlen okokból a legjobb zsidó származású írók igyekeztek lehetőleg gondosan elfedni a zsidósághoz” való tartozásukat” (MEMMI 1972, 145-146). Ha maguk az írók rejtőzködnek, szükségszerűen írásuk sem lehet átlátszó. Bizonyos írók kitérő és titkosnak szánt magatartása szándékosan elvonta a figyelmet mindannak a zsidóságáról, amit írtak, nagyon gyakran segített meghatározni a széles körben elterjedt ítéletet, oldani a hermeneutikai görcsöket, hiszen a zsidó elem, tulajdonságok és jelenlét valójában nem nagyon számítanának.

Norman Manea emlékezett arra, Paul Celan hogyan szokott különbséget tenni tematikus és egy másik, egzisztencializmusához kapcsolódó zsidóság-megélés (ebreità) között: “Az alapvető különbség a ‘tematikus’ és az ő mélyen megélt irodalmi hebraizáció között, írta kiadójának, Shockennek, belső világával, legmélyebb bensőségével van kapcsolatban” (MANEA 2012, 151). Come spiegava Clarisse Nicoïdski magyarázta: “A zsidóság megélése ott van, ahol a szó, a szövegek, mindaz, amit nem mondunk ki közvetlenül, mindaz, ami bennünk marad, és ami az általunk kimondottban van, bensőnkben lakik, titok, rejtjelezett” (NICOÏDSKI 1995, 282). A zsidók írásása nagy türelemmel “hoz létre szöveget a szöveg alatt, és még egy másikat a szöveg alatti alattiban” (BENSAÏD 2012, 432).

A zsidó lét lényege a védelmet nyújtó intimitásában és az önazonosság épülete megmentéséért folytatott közdelemben van. A zsidókat gyakran célozgatásos, titkos és etnikai pontosításokat nélkülöző kommunikáció jellemezte, ők, ha írók voltak, ezt a létüket érezték magukénak. Ezt Wittgenstein így pontosította: “Néha elhangzott, hogy a zsidók sajátosságának tekinthető titkosság és zárkózottság a hosszú üldöztetésnek lenne köszönhető. Ez természetesen nem igaz: ellenkezőleg, biztos, hogy pontosan azért léteznek még az üldöztetés ellenére, mert erre a titkosságra törekszenek” (WITTGENSTEIN 1980, 52).

A zsidó izlés ad alakot Kafka írásainak, amelyeket alapvető hermetizmus, “az irodalomtörténet legszibillaibb tisztánlátása” (Eric Heller) és “kitérés” jellemez, Harold Bloom nézete szerint, ezek alapján Kafka a “legszubtilisabb és leginkább kitérő íróvá vált”, aki “minden lehetőt megtett azért, hogy kitérjen az interpretáció elől”, fokozottabb magyarázó buzdóság elvárása esetén már “ő maga utasította volna vissza, hogy magyarázva

legyen”, művének makacs törekvése a kitérésre különféle kérdések feltételére ad okot, és nem bátrítja a bizonyosságokat kereső olvasót.²⁰

Az ellenséges és diszkriminatív valósággal való kemény szembesülés “könyörtelen lövészárokba húzódásra” (Derrida) készítette, a legbensőbb dolgokra figyelés, az elhallgatások, az eltérítések és a félrevezetések – túl a heinei *Maskenfreiheiten*, a maszkok biztosította szabadságon és a színlelésen, *déguisement*-on, amit a művész Gary tett fenségessé – olyan, a társadalom peremén folytatott közös életből eredő, évszázadok során megszilárdult hajlamok, amelyek nem választhatók el az antiszemitizmustól, Koestler megállapítása szerint: “Az ellenséges környezet nyomása – akár igazi és tényleges üldöztetésekén keresztül, akár árnyalt, diszkriminatív formában gyakorolva – növeli a önmagába fordulás szándékát (KOESTLER 1990, 179). Derrida perspektívájában a zsidó azért húzódik lövészárokba, hogy “a Zsidónál kevésbé vagy jobban legyen zsidó, így van kevésbé és felsőfokon zsidó, több mint Zsidó, példászerű Zsidó, egyenesen túlzottan Zsidó”, a “végsőre való ráigéréskor” a túlhajtott és az ember végső esetét reprezentáló népet “mindenholnan” utoléri valami, ennek “ezer jele” fellelhető az írásokban és bizonyos gondolkodásmódokban (DERRIDA 2005, 57-58).

Derrida perspektívájában egy zsidó azért húzódik lövészárokba, hogy “a Zsidónál kevésbé vagy jobban legyen zsidó, így kevésbé és felsőfokon zsidó, több mint Zsidó, példászerű Zsidó, egyenesen túlzottan Zsidó”, a “magamutogatásban” az ember túlzó esetét reprezentáló nép ennek “mindenütt”, “ezer jelét”, mutatja, megtalálhatók írásaikban és különös gondolkodásmódjukban (DERRIDA 2005, cit. pp. 57-58).

A Nyugatnak ez a megkülönböztető eleme, az antiszemitizmus, a zsidók és nemzsidók közös öröksége “nagy hatást” gyakorol a zsidóra, akkor is, ha író. A “különleges társadalmi élethelyzet” érinti a zsidó író egzisztenciáját, meghatározza társadalmiságát, írásainak hatását, az alkotás aktusán keresztül egyre nagyobb erkölcsi tudatosságra tesz szert. Vitán felül álló tény, hogy a zsidóság, az embernek eme szélsőséges állapota kifejezésre jut az irodalmi tevékenységében, s mind a tartalom, mind pedig a forma szintjén befolyásolja az irodalmi és más alkotó folyamatokat.

Blanchot nézete szerint a zsidó író sajátos problémái “sajátos *condition humaine*-jéből” erednek, ennek mindentől függetlenül “negatív következményei” vannak “az ezzel megjelölt író egyéniségére”. Valójában a zsidó irodalomban és írásban is így van, az egyik jel kétségtelenül ódzkodása attól, hogy kinyilvánítsa *judeit*-jét saját művében. Kaminskynek, és nemcsak neki, a zsidóság betegség volt, ami “óvatosságra kényszerít”. Egyik szereplője keserűen megjegyezte: “Egy zsidó idejének felét a folyamatos rejtőzködéssel vesztegeti el, hogy ne vegyék észre. Fejet hajtani. Mindig nevetni, hogy ne sértődjön meg” (KAMINSKI 1987, p. 137). Ha valaki zsidó író, “gyűlöletes óvatosságra” (Albert Cohen) kényszerül, a zsidó lét nehézségeitől mentes “normális” író számára ismeretlen éberségre és éleslátásra tesz szert, valóban el lehet mondani róla, hogy a másiknál “jobban elnyomott”, “abszolút elnyomott” (Memmi 1976, p. 189). Ezt erősíti meg Jabès: “Mennyi ravaszság kell a túléléshez. Az eszközök milyen leleményes használata, micsoda elkötelezettség a színlelésben” (JABÈS 1982, 74). Úgy gondoljuk, egyedi, sajátos és túlzó emberi állapot létezik, amelynek *különleges emberi élethelyzete* sajátos irodalmi dimenziót teremt, és hasonló módon egyedi írói létet. A zsidó író jellegzetessége művei befogadásának a problematikussága, az olvasmányokból és magyarázatokból egyáltalán nem következik nyilvánvalóan a jelentés, az olvasó könnyen félreértéseknek van kitéve, rövidre zárásoknak, ugyanakkor a mérleg két serpenyője összehasonlíthatatlan, a nem-zsidó íróknál nem lehet találni ezzel egyenlő ellenpróbát.

Kafka rövid “állatmeséjében” *Jelentés az Akadémiának* (1917) K, Kafka gyári jelzése a héber ábécé *kafja*, amit *Kofnak* vagyis “majomnak” is olvashatunk, mint a tréfásan objektív

---

²⁰ A témával kapcsolatban, ld. DE ANGELIS 2006.

“tudományos” mese elbeszélő énje, azt szemlélteti, hogy ez a mimikri karikatúra- vagy majomszeű utánzássá alacsonyulhat.

Mindez csak “mimikri vagy valami több? A kaméleon talán szánalmat érez színek miatt, amelyeket folyamatosan váltania kell?” (ROTH 1985, 100-101). A *kaméleontizmus* az egyik zsidó specialitás: ha Koestler úgy képzelhette, nem annyira valószínűtlen a zsidók létezése a Jupiteren, annak túlzó, rendkívüli alkalmazkodóképességük az oka. Nietzsche úgy beszélt a zsidóról, mint utántásra különösen képes emberről, olyasmi mint, *ante litteram*, a Allen-féle Leonard Zelig. Végsőkig vitt hasonulás. Gary örömmel mondta el a a zöldön zölddé, a kéken kékké változó kaméleon meséjét, ami azonban a skót kockán kipukkadt.

Ludwig Lewisohn *A örök sziget (The island within, 1928)* című szenvedélyes regényében a környezethez való hasonulás biztosítaná, legalábbis szándéka szerint a “normalitás” és az “egészségesség” védelmező látszatát, és lehetővé tenné a környezettel való összeolvadást. Lewisohn szerint a zsidók gyakran tudattalanul is használják a “védekező mimikrit”, ezzel “a hódolat, a szeretet, a hűség, a felebarátiság-”ot akarják kifejezni, és nem azért, hogy “a különbségtől, a szembetűnőségtől, tehát a veszélytől megmeneküljenek..A zsidók lelkük mélyéig amerikaiak, angolok, németek, sőt lengyelek akartak lenni...”, másrésztől nem lehet nem tudomásul venni, hogy pontosan “hódolatból származó mimikrinek a védekező mimikrivel való összeolvadásából keletkezett a bonyolult, szörszálhasogatóan gyötrődő...modern zsidó lélek” (LEWISOHN 1947, 194-196, magyarul Reichard Pirocska fordítása).

Kafka, “mindegyik közül a legnyugatibb” zsidó ostromozza az ”életében általa is gyakorolt magatartást, amit azonban nem szűnt meg szidalmazni. Az önirónia keserősége kifejeződik a szöveg minden egyes részében, legfőképpen abban, amilyen alaposággal megvizsgál minden olyan másodlagos jelentést, amely a zsidó majomhoz való hasonlítását kínálná” (STORA-SANDOR 1984, 153). Asszimiláció, ami *assimuláció*vá válik: “*Hasonul* (assimilarsi) különös ige, tárgy- vagy viszony-határozó nélküli használatban magába foglalást, felszívást, bekebelezést jelöl a társadalom tömegébe. A szónak van azonban egy másik, az etimológiához szorosan kapcsolódó jelentése is: *assimilarsi azt jelenti, vmihez hasonlóná válni, simulare* (szimulálni, utánozni, megjátszani, tettetni, színlelni – P.J.)” (ACIMAN 2013, 84).

Az emancipáció hősköltevénye során a zsidók jogi egyenlőséget értek el, amely lehetővé tette számukra, hogy szabad folyást engedjenek saját zsenialitásuk kifejezésének a kultúrában: ez a “zsidó kulturizmus” soha nem látott intellektuális étvágyú mozgást eredményezett hozott.A zsidó szellem részéről történő kontamináció nyugtalanságot és félelmet váltott ki, attól tartottak hogy ez saját nemzeti kultúrájuk elfajulását okozhatja. A zsidó értelmiség az emberi tudás minden területét érintette; a gettóból kikerült nemzedéktől a kortárs gondolkodás nélkülözhetetlen alkotóelemei születtek meg.. Kafka saját maga ellen is habozás nélkül fordított keserű iróniája olyan, a zsidók által nagy erővel magukévá tett “tudásra” utal, amelyhez nincsen hasonló, mivel önmagát egy “kiút” görcsös keresésének szenteli:

És tanulni kezdtem, uraim, Ó, tanulunk ám, ha kell; tanulunk, ha menekülni vágyunk (az olasz fordításban ‘ha kiútra vágyunk’ – P.J.); tanulunk kíméletlenül. A magunk kezébe adjuk a korbácsot; a legkisebb ellenálásra kegyetlenül lesújtunk. [...] E földön azóta is páratlan erőfeszítéssel elértem egy átlagos műveltségű európai ember színvonalát. Önmagában véve ez semi talán, annyiban azonban mégis valami, hogy segített kikerülnöm a ketrecből, s lehetővé tette számomra ezt a sajátos menekvést, az emberét. Ahogy mondani szokás: belevágtam a sűrűjébe. Nem volt más lehetőségem, előrebozsátva továbbra is: hacsak a szabadságot nem akartam választani..²¹

---

²¹ Vö. továbbá KAFKA 2000. (Magyarul: Tandori Dezső fordítása)

Nemcsak Kafka, hanem sok más zsidó író is magáévá tette a bokorban való elrejtőzést. Továbbá, itt nem egyszerűen “kiútról” van szó, hanem igazi és tényleges “menekülési útvonalról az ember számára”, amely a zsidóság kísérletének felel meg, hogy menedékre találjon, s az általánosan emberi áramlatába kapcsolódjon (KAFKA 1989, 251-252)²².

Az univerzalizmusnak és az értelemnek két fő jellemzője volt: mindenkit védett, a zsidókat is. Kísérlet az emberek testvérisége javaslatával ellátott “általános megbékélésre”. Kiemelendő a karkai mese csodálatos tömörsége: egy tucat oldalon ábrázolta az ‘egész élet drámáját’, olyan összetett pszichológiai tapasztalattal, hogy anyaga nehezen férne el többszáz oldalon; mindazonáltal ez a ‘tour de force’ ‘csak olyan olvasónak tárja fel minden jelentését, aki képes felfogni a mögöttes üzenetet’. Általában fontos a szerző és az olvasó közötti kommunikáció, de ebben az esetben abszolút nélkülözhetetlen, Kafka más írónál sokkal jobban ‘megnehezítette ezt az eszmecserét’, igazi tárgya valójában az álcázott karakter: az ő zsidó mivolta” (STORA-SANDOR 1984, 159, 151).

Átfutva Sartre néhány megjegyzését módszertani útmutatásokat, ötleteket kaphatunk a megfelelő érvelésre, amelyekkel vizsgálhatjuk a zsidó írónál gyakori zsidó elem átváltozásait, átalakulásait:

[...] a csend a szavakkal való kapcsolatban határozható meg, amint a zenei szünet az őt körülvevő hangsoportoktól kapja értelmét. Ez a csend a nyelv egy pillanata, hallgatás nem némaság, a beszéd menedéke, majd újra megszólal. Tehát, ha egy író a világ bármilyen jelensége miatt a csendet választotta vagy – a szólás szerint, hogy jól mondja, amit mondani akar – elhallgatja, fel lehet neki tenni a harmadik kérdést is: miért erről beszéltél, miért nem valami másról és – mivel a változásról beszélsz – miért ezt akarod megváltoztatni, miért nem inkább valami más? (SARTRE 1963, I, 52-57).

Az ember nem tesz fel ilyen túlzottan nyilvánvaló kérdéseket: milyen okból döntött az író úgy, hogy a beszéd helyett, inkább *elhallgat* bizonyos dolgokat, magyarázatlanul hagy utalásokat. De egy komoly, a szöveg megértésének őszinte vágya vezérelte megközelítés, megköveteli, hogy rákérdezzen a csend okára, a beszéd elutasítására, mégha ezzel a sorokközöttség hermeneutikai kalandjára is vállalkozik, megpróbálja feltörni az író zárkózottságát, ha nem is a titkok feloldása, de legalább a titok jelenlétének megmutatása érdekében. Leo Strauss az írás és a üldözés közötti összefüggést tanulmányozva arra a következtetésre jutott “egy sajátos irodalmi eljárás alakul ki, az a technika, amire utalunk a ‘sorok közötti írással’” (STRAUSS 1990, 20-34). Arnaldo Momigliano röviden összefoglalva Strauss diskurzusának lehetséges következményét, úgy pontosította: az elnyomás állapotában lévő író képes arra, hogy “szándékosan kifejtetlenül hagyja, vagy egyenesen elhallgassa gondolkodásának legfontosabb elemeit” (MOMIGLIANO 1987, 191).

Itt lenne az alkalom, hogy meghallgassuk az olyan írókat, mint Wassermann, aki szemrehányást tett a feledékenyeknek és a *comfortably obvious* dolgok bajnokainak; annak

---

²² Sartre a zsidóban az “egyetemesség szenvedélyét” találta. Az egész emberiség számára érvényes értékek előmozdítójává, az “egyetemesség apostolává” vált: “A zsidók racionalizmusa az Egyetemesség iránt érzett szenvedély. Azért felel meg nekik minden másnál jobban, mert általa igyekeznek megküzdeni azzal a felfogással, mely őket különálló lényeknek akarja feltüntetni. A Ráció vagyis Értelem a világon a legtökéletesebben elosztott dolog: [...]; Csak egyetlen Igazság van, és az a legkülönb, aki azt felfedezi. Az egyetemes és örök törvényekkel szemben az ember maga is egyetemes [...] egyes emberré válik, amikor tudományosan érvel. Az antiszemita pedig, amikor az ő érvelését követi, akarva-akaratlan a testvére lesz. A racionalizmus tehát, melyhez a zsidók oly szenvedéletesen ragaszkodnak, elsősorban aszkézis és megtisztulás, menekülés az egyetemességbe. [...] Azért választja tehát a racionalizmust, merz ezen keresztül emberi sorsot, emberi természetet választ [...] Az egyetemesség apostolának tekinti önmagát [...]. SARTRE 2015, 94-95.

az embernek, aki nem ismeri a Prokrusztész-ágy által jelképezett zsidó állapotot, legalábbis mint a sajátját, ő viszont Németországban élő zsidóként mondta: “Egy nemzsidó egyáltalán nem tudja elképzelni mennyire aggasztó helyzetben van a német zsidó” (WASSERMANN 2006, 137). A világosan kimondott kényelmes és evidens igazságok keresői nem kellően veszik figyelembe ezeket a tanításokat. Hiába lehet találkozni a zsidó író helyzetére irányuló őszinte érdeklődéssel abból a célból, hogy tárgyilagosabban meg lehessen érteni egy szöveget. Sőt, az esetek többségében egyenesen kárhoztatandó az írás “redők alatti” olvasásának a hajlama. Ez esetben elkerülhetetlenül hiányozni fog az író írásra készető tényleges feltételekkel való összefüggés bemutatása és az igazi szövegértés eleve lehetetlenné válik.

A regény záró jelenete egyesek számára extravagánsnak, zavarosan apokaliptikusnak, önmagáért valónak tűnt. Mario Lavagetto szerint az író *escamotage*-a, aki zavarában, nem tudva milyen módon zárja le a regényt és búcsúzzon el az olvasóktól, “ragyogóan kényelmes megoldást” gondolt ki”²³. De valóban értelmetlennek tekinthető, hogy egy örült Kasszandra-jóslatot jelent be, nem pedig olyan megfontolásokat, amelyeket egy zsidó az őt körülvevő elnyomó antiszemitizmussal szemben tart.

Ellen Ginzburg Migliorino értékes felismerésében kiemelte az antijudaizmus meglehetősen agresszív jelenlétét Svevo Triesztjében. Ismert, hogy 1903 januárjában antiszemita propagandát folytató népi bizottságot hoztak létre, fajgyűlöletet magasztaló, fenyegető megmozdulások tűntek fel, ezeket lelkesen szította a sajtó, mint az *Avanti* (1899 és 1902 között) és a *Sole* (függeléke 1907-ig tartott). Ezekben a lapokban megjelenő rovatok hangot adtak a legmesterkétebb és legmocskosabb antiszemita *clichés*nek. A faji keveredés lehetetlenségéről szóló vitáktól “Az árja és a szemita faj olyan, mint a víz és az olaj”, haladt a zsidók büjtött despotizmusának, mindent csápszerűen behálózó, nemcsak gazdasági, hanem kulturális (sajtó, színház, irodalom) uralmának a vádjáig. Az egyházi neurózisokhoz kapcsolódó, reakciós keresztény-szociális Liga eltökélt támogatója volt az Ugo Mioni Atya által szerkesztett *L'Amico* (1895-1912, majd 1918-ig *Unione*). Nem mondhatjuk, hogy ez az újság nagyon “baráti” volt a zsidókkal szemben. Hasábjain gyakran ütközünk a szokásos demagógiával kinyilvánított heves judeofób töprengésekbe, következtetésekbe, abban a meggyőződésben, hogy ezekkel a lap népi egyetértésre talál. Krisztus testvérei jótékony ihlettel fohászokdakt (*L'Amico*, 1900 május 20) “egy kis antiszemitizmusért”, amelyre érezhetően “nagy szükség van”, hogy megtisztítsák Trieszt “szemita mikróbák által betegg tett” levegőjét:

Meg aztán nem adnának nekünk igazat, amikor azt mondjuk Trieszt levegőjét a szemita mikróbák betegg tették, vagy ha egy kis antiszemitizmusért, mint létfontosságú dologért fohászokdunk. Nagy szükségünk van egy kis antiszemitizmusra, ez nem gyűlöletet jelent a zsidók iránt, de követelést arra nézve, hogy a keresztényeknek ugyanolyan jogaik legyenek, mint Juda fiainak, és hogy ne urakodjanak rajtunk (GINZBURG MIGLIORINO 1991, 43).

Kívánatos a zsidóknak azonnali és tényleges szegregációja, ezeknek a patológikus elemeknek az egészségügyi elkülönítése, ennél jobb azonban Trieszt egészséges dejudaizálása (*L'Amico*, 1901. márius 17):

---

²³ “Svevo számára ez a kétértelmű és nehezen értékelhető regény vége, s ugyanakkor egy technikai probléma ragyogó megoldása is, amely mindegyik technikai problémánál rázósbabb, amivel egy elbeszélőnek szembe kell néznie: hogyan búcsúzzon el az olvasóitól [...]”. (LAVAGETTO 1987, XXX). Nem lehet kizárni az irodalmi reminiscenciákat sem, de Svevónál “az irodalmi hagyomány csak mint humanista díszlet rakódik le, az a terület azonban, ahol hősei születnek nem ismer semmiféle humanista díszletet, sőt elutasítja azt” (DEBENEDETTI 1971, 85).

Így eljárva városunk rövid időn belül megszabadul a zsidók túlkapásaitól, és levegője ismét *tiszta* lesz *Judenrein* mikróbáktól, mondaná Lueger (GINZBURG MIGLIORINO 1991, 438).

Judenrein földjén kívül, szemita mikróbák nélkül, a cikkben utalás történik a bécsi polgármesterre, Karl Luegerre (“a szép Karl”), a keresztény-szociális párt karizmatikus vezetőjére és vulgáris antiszemitizmusára, amelynek nagy hatása volt a néptömegekre.²⁴ Mind Lueger, mind a már említett Schönerer (de a bécsi Guido von List és Lanz von Liebenfels is) magukat a hamarosan megérkező Führer *pères nobles*nek nevezhetik, azok közül valók, akik a legtöbbel járultak hozzá *Weltanschauung*ja kialakulásához, “érzelmei és belső meggyőződésai” ésszerű formába öntéséhez, meggyőzve őt arról, hogy “a zsidók voltak a nagy parazita az emberiség testén, amelyből a létfontosságú vért szívta, és ha egy nemzet nagyvá válni, először is meg kellett szabadulnia ettől a pestisjárványtól” (LANGER 1973, pp. 227-228).

A trieszti íróra igazából ugyanazok a megjegyzések érvényesek, amelyeket Max Brod tett Kafkáról: aki Svevót különös, bizarr írónak tartja, még nem értette meg. A zavarodottság tehát az írónál inkább azé az olvasóé, aki tapogatózva halad, nem tudja *à quoi s'en tenir*, s eljut odáig, hogy *en souplesse* foglalkozzon ezzel a cselekménysorral, mint rögtönzött furcsasággal, az író szemére vetve a szükségszerűség és a koherencia hiányát. Így vagy úgy az író, de a zsidó író tükrözi saját zsidóságát és úgy gondoljuk, hogy ezt tehette a *Zeno tudata* epilógusában is, ahol íróniával és szarkazmussal kilátásba helyezte az egészségre vonatkozó teljes mértékben groteszk felfedezést, amely szerint az egészséges állapot a föld élősdiektől való megszabadítása révén érhető el. Jó ideje vágyott, immár zsidók nélküli világ.

Aki, mint Svevo, gúnyos szarkazmussal ábrázolta a világot fenyegető katasztrófát, ami megszabadít az élősdiektől és a betegségektől és Adol Hitler között, aki magára vállalta a cíanozást, az ártalmas rovarok szintjére süllyesztett zsidók egészségügyi kiirtását, közös Arthur Schopenhauer olvasása. Mindketten felhasználták a parazita-tudományi metaforát persze a *völkisch* mátrixu szociáldarwinizmus heves kifejezésre juttatásával és Schopenhauerrel is, aki *maître-à-penser*-ja volt nemcsak Svevónak, hanem a Führernek is. A *Mein Kampf* ban (körülbelül a *Zeno tudata* megjelenése éveiben készült), írja Hitler: “A zsidónak, mint más nemzet és állam testében élősködő fajnak életmódjában rejlik az a sajátossága, amely Schopenhauert a már említett mondásra készítette, hogy a zsidó a “hazugság nagymestere”” (KELLERHOFF 2016, 69)²⁵.

---

²⁴ Lueger az első politikusok közül való volt, aki a hatalom megszerzésének érdekében megfontoltan és skrupulusok nélkül használta fel eszközként a zsidóellenes demagógiát. Az uralkodónak ellenszenves Lueger volt a népi és faragatlan antiszemitizmus hírnöke, nélkülözött bármiféle tudományos igényt, alapelve: “Én döntöm el, ki a zsidó” volt. “Uszító beszédeivel” figyelemre méltó hatást ért el. Tényleg, a katolikus kézjegyű antiszemitizmus, amelyet évtizedeken keresztül Lueger a “hipnotikus szónok ráfújt az érte rajongó néptömegekre, illetve párttársainak és klérus-beli barátainak közönséges kitételei, amiknek ő nem cáfolt, megmérgezték a levegőt. Még ha nem is öltek meg egyetlen zsidót sem, az emberek, akiket bálványuk megerősített saját előítéleteikben, barbárbakká váltak” (HAMANN 1998, 343). A krónika szerint Lueger fogadtatása Triesztben egyáltalán nem volt díszmenet. Piemontese a bécsi polgármester, aki a Birodalom perifériájára 1898 nyarán érkezett, hogy bevezesse és javasolja pártját, a Keresztény-Szocialistákat, trieszti fiaszkójáról okiról töpreng: “biztos volt benne, hogy egy vagy két választási gyűlésen meg tudja hódítani a várost. Ki tudott volna ellenállni, az ő félelmetes szónokművészetének, tiszta védjegyű bécsi *witzének*? Ajaj, a nagy ember csalódásból csalódásba esett [...] azonnal visszaindult, s ahogy mondani szokták, lógó orral tért haza. Bécsbe érkezve saját lapjában egy Reinelt (a trieszti kereskedelmi kamara elnöke), a zsidók és Trieszt ellen írt mérgezett cikkben vezette le az indulatait...” (PIEMONTESE 1961, 94).

²⁵ Kellerhoff megjegyzi, hogy a hitleri szövegben Schopenhauer ítélete négyszer fordul elő és ezen kívül az 1921 és 1923 között tartott különböző beszédekben: “Ez a mondat a század kezdete óta gyakran elhangzott antiszemita körökben, sok szak-publikáció hivatkozott rá, mint a Hitler által

Az antiszemitizmus, amelyből náci katekizmusához Hitler az ihletet merítette azonos volt a Svevo által ismerttel. A betegségeket és parazitákat hordozó zsidók képe megfelelt a zsidóellenes *imagerie evergreen* retorikájának, amely Hitler érkezését jóval megelőzően évszázados kulturális táplálékból származik. A zsidók megsemmisítése sok zsidó-gyűlölő számára minden csapás elleni csodaszert lehetett volt “L’annientamento degli ebrei per molti antisemiti sarebbe stata la panacea per tutte le disgrazie: “A kiküszöbölő mentalitás egy másik, kiirtáson alapuló felé haladt. Így volt már a 19. században, Hitler születése előtt” (KELLERHOFF 2016, 79).

A Végső megoldás a zsidó élősdiektől a földet megszabadító náci program, teljesen nyilvánvalóan, olyan tervezet volt, amely nem a történelem sötét lyukából *ex abrupto* ugrott elő, hanem korábban létrejött kriminalizáló gondolatokon alapuló *continuum*, ezeket később precízen működésbe hozták, egészen a végéig, szélsőséges módon. Ez tény és *contra factum non datur argumentum*. Klemens Felden különböző szerzőket parafrázálva azt dokumentálja, “Azok a hangok, amelyek a zsidó emberről egymással egyetértésben csak abszolút negatív ítéletet formáltak könyörtelen üdözésre és megsemmisítésre buzdítottak, nagy többségben voltak, követőik száma évtizedről évtizedre nőtt. A zsidók kiirtandó férgek, paraziták [...], néhányan egyszerű megoldásért küzdöttek: meg kell ölni őket, mert... ‘az erkölcs, a humanitás és a kultúra’ megvédésének kötelessége kegyelmet nem ismerő csatára kényszerített a rossz ellen ...”²⁶

Kozmikus-történeti delíriumához és ál-messiási *Aufgabéjához* Hitler jelentős média-támogatásra számíthatott, zavaros, ködös könyvecskékre, szórólapokra, prospektusokra, népszerűsítő brosúrákra, negyedrangú folyóiratokra, amelyekben a zsidókról kijelentették, hogy a népek betegségeiért ők a felelősek. A *Mein Kampf* (1924-ben a landsbergi börtönben fejezte be, néhány év alatt, több fázisban írta) a hitleri *Weltanschauung* foglalatja, a példás nemzetiszocialista katekizmus; apokaliptikus rasszizmusa, nevetséges vehemenciával papírra büfögött szószátyár képzelődéseinek halmaza hosszú hagyományra épült.

A történetírás immár megállapította, hogy Hitler “egyetlen egy saját eszmét” sem dolgozott ki (Hans Bernd Gisevius). Antijudaizmus, gyarmati rasszizmus, szociáldarwinizmus, fajnemesítés egyesítéséből született az öldöklés ideológiája. Minegyiknél jobban, súlyozottan vette át a késő 19-dik század pamflet-irodalmának az érveit, amelyeket ismét megfontolásra ajánlott és kellő aktualizálásokkal újhasznosította: a a középkori antijudaizmus zsidó-vámpír ábrázolását felváltotta a nemzetek vérével táplálkozó parazita fajé. A filológus Victor Klemperer 1947-ben megjelent szenvedélyes könyvében a LTI-t *Lingua Tertii Imperiit*, mint az embertelenség nyelvét osztályozva, amelyen az *Endlösung*, a Végső Megoldás program-írásait szerkesztették, leszögezte, hogy a Harmadik Birodalom “rendkívül kevés, valószínűleg talán egyetlen egy új fogalmat sem talált ki” (KLEMPERER 1998, 32). Nagyrésztük korábban is létezett, már a Második Birodalomban voltak nyelvi változások, a “biológiai és megsemmisülésre vonatkozó metaforák mint az ‘élősdí’, ‘bacilus’, ‘kiküszöböl’ (*Ausrottung*, eliminazione—az olasz szó etimológiájában benne van a “küszöb” szó), ‘megsemmisítés’ (*Vernichtung*) és (gyökerestől- P.J.) ‘kiirtani’ (*Vertilgung*). Az *Ausrottung* szót például általában használták a parazitásk kiirtására; a német nép megtisztításáról szóló töprengéseikben a *völkish* mozgalom sok hangadója kérte a zsidók kiirtását mint ideális eljárást ahhoz, hogy a német nép megszabaduljon a közjük befurakodott parazitáktól.” (FISCHER 2000, 119-120).

A náci antiszemitizmust “egy általánosabb, korábbi évtizedekben kelesztett európai kontinentális antiszemitizmus örökösének kell tekintenünk”, s “gyilkos radikalizálódásának

---

szeretett *Deutschlands führende Männer un das Judentum* sorozat füzetei, ahol megjelent Maria Groener *Schopenhauer und die Judenje* (1920). A történész Ryback szerint: “Schopenhauer központi szerepének legkonkrétabb bizonyítéka Hitler életében az a filozófus fésületlen büsztje, amelyik a berghofi dolgozószoza asztala fölött trónolt” (RYBACK 2008, pp. 101-106).

²⁶ FELDEN 1963, ifézi: GOLDHAGEN 1998, 78.

végző pontját” képviseli. L’antisemitismo nazista è da vedere come l’“erede di un più generale antisemitismo continentale europeo lievitato nei precedenti decenni”, pur rappresentando il “punto di estrema radicalizzazione omicida”. A kiirtás politikája mögött “megszilárdult elméleti hagyomány” húzódott meg, amely “szigorú *Weltanschauung*gá, vagy inkább [...] igazi és tényleges történetfilozófiává állt össze” (GERMINARIO 2010, XIII-XV). A náci zsidókról kialakított képzelgésai “régibor volt új üvegekben”. Vidal Naquet ki tudta deríteni, hogy a 19. századi német antiszemitizmus használt már “terrorista” fogalmakat, csak az maradt hátra, hogy működésbe helyezze őket, az biztos, hogy “a német antiszemitizmus egész ideológiai fegyverzete létezett már a 19. században. Én tehát nem gondolom, hogy Hitler teljesen véletlenül jelent meg. A nagy különbség mindenesetre abban áll, Hitler a gyakorlat útjára lépett” (Vidal-Naquet 2008, p. 58). Egészen a logikus befejezésig működésbe helyezte azt, amit mások nálánál jóval korábban elképzelték. A Soá bekövetkezése elő volt készítve: a szóbeli fenyegetésektől eljutva a kivitelezésig. Wiesel gondolatának igazsága kap megerősítést: “Minden katasztrófa szavakkal kezdődik” (WIESEL 1976 163).

Svevo az első világkonfliktus végén írta meg főművét (a regényt 1919-ben kezdte el és 1922-ben fejezte be), olyan történelmi pillanatban, amikor a kelleténél többször “ismételt parazita-metaforáknak” “már módjuk volt arra, hogy a zsidó jelenlét veszélyeire figyelmeztető radikális beszédek összefüggő szövegekbe felszívódjanak” (Roseman 2002, p. 14). Paul de Lagarde, hogy nevet is említsünk, már a század végén szóba hozta, hogy hatékony egészségügyi beavatkozásra van szükség (“Nem tárgyalunk férgekkel és bacilusokkal. A lehető leggyorsabban és leggondosabban kiirtjuk őket”).²⁷ Más, manicheus rasszisták, mint Julius Langbehn és Eugen Dühring nyíltan a kiméletlen *Ertötung und Ausrottung*nak, a júdeai bacilusok megölésének és kiküszöbölésének a támogatói voltak. Egy nemzet, túl fenn akar maradni és vissza akarja nyerni teljes egészségét, meg kell szabadulnia a zsidóktól, a népeknek ki kell gyógyulniuk ebből a tüdőbajból.

A 19. század utolsó negyedének Németországában lenyűgöző zsidóellenes aktivitással, ellenőrizetlenül sokasodtak a könyvek, a pártok, a közönségnek tartott rendezvények. Ebben a korszakban az újságíró Wilhelm Narr (akinek tévesen tulajdonítják az “antiszemitizmus” a szót) (BERGER WALDENEGG 2008, 38-39) a náciizmus egy másik előfutárával, Theodor Fritschsel együtt megalapította az “Antiszemita Ligát”. Az erős faji öntudattal rendelkező, már jól definiált apokaliptikus vonásokkal beidegzett kiméletlen antiszemita doktrínák elterjedtek egy kicsit egész Európában. Nincs okunk kételkedni abban, hogy Svevo, aki “L’Indipendente” külföldi tudósítás rovatát szerkesztette nem rendelkezett naprakész ismerettel a zsidókat az egész emberiségre nézve kártékony élősdieknek ábrázoló növekvő antiszemita kampányról.²⁸

A *Zeno tudata* alkotásakor helyzete alapján Svevo tudatában lehetett a kártékony paraziták fajához való tartozásának, akik kiküszöbölésének szükségességéről szólt. A háborús csapást követő időszak nagy társadalmi-gazdasági felfordulás, dühös bűnbak-, mindenért felelős *judeus ex machina*-keresés jellemezte erős sértődöttség éveit. Ezek az évek, el kellett ismerni, “mind a nemzetiszocializmus, mind a megújított judeofóbia keltetési ideje volt”, mindenekelőtt katonai körökben erősödtek meg, amelyek

---

²⁷ “A 19. századtól kezdve írták, hogy a zsidók “bacilusok” – és ritkaság, hogy a náci felkészítésére szánt prospektusokból kifelejtették Lagarde megállapításaira való hivatkozást” (CHAPOUTOT 2016, 378).

²⁸ Silvio Benco meséli, akkor ismerte meg, amikor ezt a tevékenységét folytatta: “Minden reggel bejött és német újságok segítségével összetakolt egy külpolitikai rovatot” (BENCO 1929, 48). Camerino kellően bizonyította: “Ausztriában, Bismark Németországában megjelenő antiszemita tendenciákról közöltek tudósításokat és hogy az intolleranciának és antiszemitizmusnak minden megnyilvánulásával szembeni ellenérzését, Európában bárhol is legyen, a trieszti magával fogja hordani egész élete során” (CAMERINO 1984, 248). Az antiszemitizmus előfordulásáról Szevónál ld. DE ANGELIS 1995, 43-85.

soraiból számos náci élharcos és a kiirtás lelkes támogatói kerültek ki. A történészek nagy része egyet ért abban, hogy “1919 és 1923 között születet az a fajta zsidógyűlölet, amely a holokausztot előidézte” (FISCHER 2000, idézetek 145-146, 150).

Csak a háború után, amikor az antiszemitizmus megnyilvánulásai különösen gyakorivá váltak, Svevo a *Zeno tudata* írásával – a mű az 1923-as, jegyzeteiben többször ismétlődő “végzetes” esztendőben jelent meg (Peter Ross Range szerint a kulcsesztendő 1924, amint *1924: The Year that Made Hitler* című könyvében állította) – groteszk módon viszi színre a modern robbanószerkezet okozta “sosem látott katasztrófát” (az író, hogy teljesen világos legyen, pontosította: “ezek közül néhány robbanószerkezet még csak gondolatban létezett”), ami a zsidó parazita elem kiküszöbülését követő, teljesen illuzórikus üdvös újjászületéshez vezet.

1923-ban Kafka, akiről mondtuk, antiszemitizmusba merülve a zsidókat “kiirthatalan fürdőszobai” “blatte-” hez hasonlította. Ugyanebben az évben kezdődött a Julius Streicher által alapított antiszemita újság, *Der Stürmer* megjelenése, benne *ad nauseam* jelezték, hogy betegségek és ragály hordozói: “Elviselhetetlen baktériumok, élősdiek és fertőző rovarok”, nyilvánvaló “tisztasági és higiénés okokból” feltétlenül le kell őket törni. A zsidókat változatlanul “faji szennyezés ágenseiként”, “faji tüdőbajként”, élősdiekként, a megfertőzött népeknél betegséget, degradációt és halált okozó baktériumokként írták le. Voltak “örök vérszívók”, “baktériumok hordozói”, “vámpirok”, a nép parazitái”, “a rohadó hullákban megjelenő lárvák”. Ők “az alsórendű élet egyik fajtáját” képviselték, “bizonyos paraziták, akikkel való érintkezés halálos betegségekkel fertőzte” a társadalom testét és a népek alkatát (LIFTON 2003, 32).

Ez az amiért a föld megszabadítása ezeknek a betegségeknek és ezeknek a parazitáknak a jelenététől, ettől a népekben fészket rakó örök zsidó bakteriumtól, nem tűr tovább halasztást, az egész emberiség érdekében fertőtlenítő műveletre van szükség. Végző és egyben globális megoldás azért, hogy az emberiség zsidók, a nemzsidó világot kihasználó praziták nélkül éljen.

A rasszista judeofóbia fokozatosan a népek parazitája meghatározástól, “a Zsidók idegen népként való felfogásától elérkezett ahhoz a meggyőződéshez, hogy halált hozó bacilusok, akiket el kellene pusztítani”.²⁹ Szükséges volt megtenni ezeket az intézkedéseket, mivel véget kellett vetni a fajszennyezésnek: ha a népek nem akartak feloldódni, kötelezően meg kellett akadályozni egymás közötti kereszteződésüket. Minden idegengyűlölőre lidércnyomásként nehezedett a fajok keveredésétől, a kontaminációtól való félelem, a zsidó vérrel való megfertőződés.³⁰ Pontosan úgy, mint az élősdiek és a csótányok esetében, a zsidók fizikailag, nem metaforikusan lettek tömegesen kiirtva a

---

²⁹ FISCHER 2000, 132. A (Joseph Roth által lenézett) rengeteg túlburjánzó hulladéksajtó egyikének példáját hozhatjuk arra, meghatározott premisszáktól a dolgok hogyan fejlődnek fokozatosan egy bizonyos irányba, nevezetesen a “Bokowinaer Volksblatt” (1908) hasábjain azzal ijesztgettek, hogy a zsidó általános ellenség mivel a legfélelmetesebb fenyegetések hordozója. Ezzel a zsidó madárijesztővel szemben védtelennek érezték magukat “elégtelen fegyverzettel folyik ellene a harc, egy ideje a poloskák ellen tinktúrák vannak használatban, és szögesdrót a ragadozók ellen, miközben a zsidók ellen Zacherlin-féle oltást kellene felfedeznünk” (idézet HAMANN 1998, 341). Szóban nagyon ízetlen *boutade* lehetett, de kifejezte az átmenetet a pyretrum-alapú alacsony méregtartalmú zacherlinből a paraziták hatékonyabb kiirtására alkalmas Zyklon B-be, ami életveszélyes növényvédőszer, koncentrált sósav.

³⁰ George Steiner jegyezte meg: “A hitlerin kívül nincs még egy ideológia, amely büntettnak határozta meg és nyilvánította ki a létezését, a túlélést. Semmilyen más ideológia és semmilyen más politikai program nem proklamálta nyíltan, hogy addig nem érte el céljait, amíg egyetlen egy zsidó is életben maradt. Nem politikai és gazdasági megfontolások alapján, még akkor sem, ha a kiátkozásban ezek is hangot kaptak, hanem azért mert a zsidó élete mint ilyen ártalmas, valamilyen módon kórokozó, károsította a nemzsidók életét. Ezeknek a gusztustalan kitaláltoknak a fennmaradása meg tudná fertőzni a hozzá hasonlók vérért és lelkét” (STEINER 2008., 126).

gázkamrákban.

Van antiszemitizmus és antiszemitizmus, ebben apokaliptikus méretűvé emelkedett a leghesebb fokú kitörés. A zsidókérdés az egész emberiség számára létfontosságúvá vált; a népek sorsa a mindenkinek kárt okozó, fertőző zsidó csíra uralma elleni görcsös élet-halál harc kimenetelétől függött. A világ gyógyulása és megmenekülése a zsidók elpusztításához kapcsolódott. Ha a faji antiszemitizmus a világ széles spektrumu biológiai-faji képét fejezte ki, “a megváltó (redentivo “megváltót”, “fel/megszabadítót” egyaránt jelent – P.J.) antiszemitizmusban a zsidók és a zsidó méreg elleni harc olyan világképet meghatározó szempont, amelyben más rasszista témák csak másodlagos függelékként szerepelnek”. A civilizáció harc volt, amely “az elfajulástól való félelemből és a megváltásban való vallásos hitből” született; “az elfajulás fő oka a zsidók behatolása a német politika testébe. A német szellem és az árja világ volt pusztulásra ítélve, ha nem vállalta volna a zsidók elleni harcot. tak hivatva La civiltà era una lotta che nasceva “dalla paura della degenerazione razziale e dalla fede religiosa nella redenzione. La principale causa di degenerazione era la penetrazione degli ebrei nel corpo politico tedesco. Lo spirito tedesco e il mondo ariano erano destinati alla perdizione se non si fosse intrapresa la lotta all’ebreo” (FRIEDLÄNDER, 1998, 95).

A *Sieg oder Untergang* (győzelem vagy megsemmisülés) kizárólagos és kettős pszichózisa jellemezte ezt a metapolitikába átlépő “üdvözítő” zsidógyűlöletet. Az emberiség legnagyobb, halálos biológiai veszélyt jelentő zsidóság ellen vezetendő végső, apokaliptikus csata paranoid koncepciója a “zsidók iránti gyűlölet legradikálisabb formája, a faji antiszemitizmus egybeolvadása a megváltás és a halál vallásos, pontosabban álvallásos ideológiájával” (FRIEDLÄNDER 2009, 22).

A zsidó “embertelenítése”, undorító, falánk rovarrá való redukálása hatékonyan bizonyult arra, hogy eltávolítsák “kivéve az ideális és harmónikus közösségből mint kívülről jövő betegséget és falánkságot” (BOHLEBER 1999, 154-155). A zsidók elkeseredett, visszatetsző ábrázattal való bemutatásai el kellett, hogy ériék a céljukat, megfosztásukat emberi mivoltuktól. Ez az eljárás elkerülhetetlenül segítette az érzéketlenné válást velük szemben, azt a felfogást, hogy a zsidókban nincs semmilyen minőség azok közül, amelyek az embert adják. Hogy véghezvigyék a genocídiumot sikerrel megalkottak “egy különös dehumanizált emberi nemet”, amely megérett arra, hogy kiirtsák (Arendt).

Abban a pillanatban, hogy egy emberi lény társadalmilag a parazitával kerül azonos szintre, s úgy ábrázolják mint a gonosz megtestesülését, a degeneráció *causa causarum*át és ha ezek a meghatározások később “elégé hosszán” ismétlődnek, amint Theodor Lessing magyarázta, sőt, mi több, határozatokkal, jogszabályokkal legitimizálják és tudományos érvekkel támasztják alá, akkor a zsidó ember nemcsak arra bizonyult méltatlannak, hogy az emberi társadalomhoz tartozzon, de eltávolításáért szigorú megelőző orvosbiológiai intézkedéseket és parazita-ellenes megoldásokat kellett fognatosítani.

A zsidóellenesség nem ideológiai (*Weltanschauungsfrage*) kérdés volt, hanem pusztán takarítási teendő (*Reinlichkeitsangelegenheit*), magyarázta Himmler. Ilyen módon és ezekkel az érvekkel “kielégítve a modern civilizáció igiéne iránt figyelmét táplálták a paraziták és baktériumok iránt általában mutatkozó fóbát, beidézve a modern kor egészség- és tisztaság- mániáját. A zsidóságot úgy ábrázolták, mint egyfajta tífusz-bacilust” (BAUMAN 1992, 175).

A halaszthatatlan élősdirtás műveletéhez felhasználták a tudomány szolgálatait, amely átvette a társadalmi terápia feladatait. A *Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung* (A paraziták elleni harc német társasága) pontosan azzal volt megbízva, hogy a zsidókérdés megoldása érdekében gondoskodjon a lehető leghatékonyabb halálos termékekkel való ellátásról. A biológiából és az orvostudományból kölcsönzött áltudományos zsargon használata a tiszteletreméltóság szépszerűsítésével látta el a bűnös szándékokat; az alsórendű zsidó fajt, a gyalázatos lényeket veszélyes “élősdiekként” jelölték meg, akiktől meg kellene tisztulni “[...] a szervezetet megtámadó és megmérgező csírák, bacilusok,

mikrobák, amíg gyökerestől ki nem tépik őket” (WISTRICH 2003, 67). Az így ábrázolt emberi lényeknek végül valóban előnyösebb volt, mint az Allen-i *Árnyak és köd* zsidójának, a “kiirtás”, mint a földön “élni”. A közösség biológiai és társadalmi épségéért, az egész világ egészségéért le kellett győzni őket. A faj és az árja emberiség megváltása kizárólag ezeknek a parazitáknak, betegséghordozóknak a fizikai megsemmisítésével következne be.

Amint azt Bauman megfigyelte, a *Mein Kampf* orvosi-parazita-tudományi képektől hemzseg: “Adolf Hitler nyelvezete és retorikája tele volt betegségre utaló képekkel, náci áltudományos kifejezéssel: ragály, fertőzés, bomlás, pestisjárvány. A kereszténységet és a bolsevizmust szifiliszhez, pestishez hasonlította; a zsidókról mint bacilusokról, bomlástermékekről vagy élősdiekről beszélt”.³¹ A vele egykorú zsidógyűlölet *Modest proposal*-ját nyilvánvaló orvosi érvekkel igazolta, s amit mondott egyáltalán nem volt pusztába kiáltott szó. Ezután a terápiás kezelés, a számtalan betegséget hordozó bacillus, a zsidók kiküszöbölése után a világ boldogan visszatérhetne az egészség állapotába. Abszurd lenne, ha az orvos-biológiai antiszemitizmus nem akarná elhárítani a biológiai veszélyt.

A csótány-zsidóra mért ütés egyben emberre mért ütés. Ilyen módon Kafka mocsos és taszító *Ungeziefer* zsidója általános érvényűvé válik és megmutatkozik, amint azt említettük, a *még inkább emberi*. A borzalmak, az atrocitások Soá világának alapvető antihumanizmusa hozta napvilágra. Az ember-alattinak, betegségnek, élősdinek tekintet zsidó elleni dühödöt támadás még még inkább felismerhetővé tette, hogy milyen túlzásokra képes az ember. A zsidó, túlzó kifejezése, egyszerűen csak *incipit* volt, emberi, amelytől elindulhat az Ember megsemmisítése. A holokauszt barbárságát, persze, zsidó tragédiának kell tekinteni, de az abszolút érték egyetemes kérdése is. Ezért “A zsidó emlékezet a világ és a történelem minden áldozata nevében beszélhet” (MAGRIS 2011, 120).

A gyilkosok, mielőtt öltek, az áldozataikat kivetkőztették emberi mivoltukból. A zsidókat egyetlen okból lettek meggyilkolva, mert élősdieknek tekintett zsidók voltak. Kafka próféta volt? Számára (de Svevo számára is) érvényes az, amit Rosemarie Ferenczi állapított meg: “nem akart jövőbeli katasztrófák prófétája lenni, de igyekezett megfejtetni a korában megjelent kellemetlenségeket. Ha bizonyos esetekben leírásai prófétikusnak tűnnek, azért van, mert a következő korok logikus folytatását adják annak, amelyben Kafka élt” (LÖWY 2007, 81). Saul Friedländer, a Soá nagy történetírója nem késlekedett Kafkát “tudtán kívül kiváló prófétának” állítani (FRIEDLÄNDER 2014). Ezek az írók tudtukon kívül voltak próféták? A bizonyos mértékig igen. Az a zsidógyűlölet minden tekintetben a Soával volt terhes, mert adottak voltak a megvalósítás lehetőségének a feltételei: “az orvosi-biológiai antiszemitizmus által megfogalmazott gondolatok nem mások, mint a tettek megvalósításának feltételei, akár gondolatok, akár lehetőségek voltak, ama 1941-es esztendő őszén egy bizonyos összefüggésrendszerben elérendő céllá válnak” (CHAPOUTOT 2016, 378).

Bizonyos előfeltételekből a dolgok rendje szerint lesznek következmények: “Attól a pillanattól fogva, hogy megszűnik az emberi szentségének a fogalma, semmi sem akadályozza meg azt, hogy bőrünkől *abat-jour* készítsenek. Ami egyébként Belsenben történt”, kommentálta Gary (GARY 2005, 292). Ha elvész minden emberi élet szentsége, ha vannak megvetett életek, semmi sem akadályozza meg, hogy emberi bőrből készítsenek

---

³¹ BAUMAN 1992, 107. Hitler szerint a zsidók “a Németországot felfaló halálos bacilusok legfőbb hordozói”, ha a háború idején lett volna “felelős kormány”, “tizenkét-tizenötezet ebből a népet megrontó zsidók közül a fojtógáz alá küldött volna, amit legjobb német dolgozóink százezreinek [...] a csatatéren el kellett viselniük”. Sőt, néhány ezer “áruló, parazita, uzsorás és csaló” időben történő kiküszöbölése megmenthetett volna százszor annyi “nagyon értékes igazi németet a jövő számára”. Ezzel szemben, a “mérgező” zsidókat szabadon engedték, hogy tovább folytathassák a mindent eláraztó szennyezést. A zsidók a “legrosszabb típusú betegségek hordozói” voltak a kultúra világában is, ha már a témánál vagyunk, az irodalomban szemetet, a művészetben hulladékot, a színház területén abszurdításokat produkáltak”. A “régii Fekete halálnál rosszabb pestisjárvánnyal” fertőzték meg a népet (MAYER 1990, 105-106).

szörnyű lámpaernyőket vagy kis szobrokat a deportáltak koponyájából. Ha a “zoológiai fajelmélet sötét mélységébe” süllyedünk és nem emelkedünk az “emberi felé”, hogy karkai kifejezést használják, végzetszerűen sodródunk az ember megvetése és alábecsülése felé, és megjósolható a bűnös anti-humanizmus. Pontosan ez történt, amikor a zsidókat ember-alattivá süllyesztették, az emberi ellentípusává, az *Unrasse* példájává, ellen-fajjá tették.

Bibliográfia

- ABÉCASSIS, Eliette (2004), *Piccola metafisica dell'omicidio*. Genova, Melangolo.
- ACIMAN, André (2013), *Città d'ombra*, Milano, Guanda.
- ADORNO, Theodor A. (1981), *Wagner Mahler*, Torino, Einaudi.
- ALLEN, Arthur (2015), *Il fantastico laboratorio del dottor Weigl*. Torino, Bollati Boringhieri.
- ATTALI, Jacques (2016), *Prevedi la tua vita*. Milano, Ponte alle Grazie
- BAUER, Yehuda (2009), *Ripensare l'Olocausto*, Milano, Baldini Castoldi Dalai.
- BAUMAN, Zygmunt (2010), *Modernità e ambivalenza*, Torino, Boringhieri.
- BAUMAN, Zygmunt (1992), *Modernità e olocausto*. Bologna, Il Mulino.
- BEIN, Alexander (1965), Der jüdische Parasit *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 13, Heft, 2, pp. 121-149.
- BENCO, Silvio (1929), Italo Svevo, in *Pegaso*, Gennaio X.
- BENSAÏD, Daniel (2012), *Una lenta impazienza*, Roma, Alegre.
- BENZ, Wolfgang (2005), *Storia illustrata del Terzo Reich*, Torino, Einaudi.
- BERGER WALDENEGG, Georg C. (2008), *Antisemitismo. Diagnosi di una parola*. Firenze, Giuntina.
- BOHLEBER, Werner (1999), *La costruzione di comunità immaginarie e l'immagine degli Ebrei. Fattori inconsci dell'antisemitismo in Germania*. In *La psicoanalisi e l'antisemitismo*, a cura di M. Bertani e Michele Ranchetti. Torino, Einaudi.
- BORCHMEYER, Dieter (1984), *Richard Wagner und der Antisemitismus*, Friburgo, Kroner.
- BOUISSY, André (1966, 1967), Les fondements idéologiques de l'oeuvre de Svevo, in *Revue des études italiennes*, 1966, XII, pp. 209-245 e 350-373 e 1967 XIII, pp. 23-50;
- BREARLEY, Margaret (1988) Hitler and Wagner, the Leader, the Master and the Jews, in *Patterns of Prejudice*.
- BROD, Max (1967), *Vita battagliera*. Milano, il Saggiatore.
- BROD, Max (1978) *Kafka*. Milano, Mondadori.
- BUBER, Martin (2013), *L'ebraismo è gli ebrei*, in *Rinascimento ebraico. Scritti sull'ebraismo e sul sionismo (1899-1923)*, Milano, Mondadori.
- BURRIN, Philippe (1997), Aux racines du “mal radical”. Le génocide des Juifs en débats, in *Le Monde diplomatique*, giugno.
- CAMERINO, Giuseppe Antonio (1984), *Italo Svevo, scrittore ebreo*, in *Ebrei e Mitteleuropa*. Brescia, Shakespeare and Company.
- CAMERINO, Giuseppe Antonio (1988), Italo Svevo, lettore di Jean Paul, in *Letteratura italiana contemporanea*, Appendice VIII, comprendente i numeri 22, 23, 24.
- CAVAGLION, Alberto (2000), *Italo Svevo*, Milano, Paravia Bruno Mondadori.
- CHABON, Michael (2013), *Mappe e leggende*. Milano, Indiana.
- CHAPOUTOT, Johann (2016), *La legge del sangue*, Torino, Einaudi.
- CHAPOUTOT, Johann (2017), *La révolution culturelle nazie*. Paris, Gallimard.
- COHN-SHERBOK, Dan (2005), *Storia dell'antisemitismo*, Roma, Newton & Compton.
- CURTI, Luca (1991) *Svevo e Schopenhauer*, Pisa, Ets.

- CURTI, Luca (1994) Zeno guarisce dall'ottimismo. Schopenhauer e Freud nella Coscienza, in *Rivista di Letteratura Italiana*.
- CURTIS, Michael (2002), *La Francia ambigua. 1940-1944, il governo di Vichy*. Milano, Corbaccio.
- DE ANGELIS, Luca (1995), *La reticenza di Aron. Letteratura e antisemitismo in Italo Svevo*, in *L'ebraismo nella letteratura italiana del Novecento*, Palermo, Palumbo.
- DE ANGELIS, Luca (2006), *Qualcosa di più intimo. Aspetti della scrittura ebraica del Novecento italiano, da Svevo a Bassani*. Firenze, Giuntina.
- DE FONTENAY, Elisabeth (1989), *La pitié dangereuse*, in *Présences de Schopenhauer*, sous la direction de R-Pol Droit, Paris, Grasset.
- DEBENEDETTI, Giacomo (1971), *Saggi critici*, II serie, Milano, il Saggiatore.
- DEFANTI, Carlo A. (2013), *Richard Wagner, genio e antisemitismo*. Torino, Lindau.
- DERRIDA, Jacques (2005), *Abramo, l'altro*. Napoli, Cronopio.
- EGER, Manfred (1985), *Wagner und die Juden, Fakten und Hintergründe*, (a cura di), Bayreuth, Druckhaus.
- FELDEN, Klemens (1963), *Die Übernahme des antisemitischen Stereotyps als soziale Norm durch die bürgerliche Gesellschaft Deutschland, 1875-1900*, tesi di dottorato, Heidelberg, Ruprecht-Karl-Universität.
- FINK, Guido (2001), *Non solo Woody Allen*, Venezia, Marsilio.
- FISCHER, Klaus P. (2000), *Storia dell'Olocausto. Dalle origini della giudeofobia tedesca alla soluzione finale nazista*. Roma, Newton&Compton.
- FRIEDLÄNDER, Saul (1998), *La Germania nazista e gli ebrei (1933-1938)*, Milano, Garzanti.
- FRIEDLÄNDER, Saul (2009), *Aggressore e vittima. Per una storia integrata dell'Olocausto*. Bari, Laterza.
- FRIEDLÄNDER, Saul (2014), *Kafka. Poète de la honte*, Paris, Seuil.
- FROMM, Erich (1990), *La rivoluzione della speranza*. Milano, Bompiani.
- FUBINI, Enrico (2016), *Musicisti ebrei nel mondo cristiano*, Firenze, Giuntina.
- GARY, Romain (1967), *La danse de Gensis Cohn*, Paris, Gallimard.
- GARY, Romain (2005), *L'affaire homme*, Paris, Gallimard.
- GAY, Peter (1990), *Freud, gli ebrei e altri tedeschi*. Bari, Laterza.
- GERMINARIO, Francesco (2010), *Costruire la razza nemica. La formazione dell'immaginario antisemita tra la fine dell'Ottocento e gli inizi del Novecento*, Torino, Utet.
- GERWARTH, Robert (2017), *La rabbia dei vinti, La guerra dopo la guerra 1917-1923*. Bari, Laterza.
- GHIDETTI, Enrico (1980) *Italo Svevo. La coscienza di un borghese triestino*. Roma, Editori Riuniti.
- GINZBURG Migliorino, Ellen (1991), *L'antisemitismo e la comunità ebraica a Trieste nei primi anni del Novecento* in AA. VV., *Il mondo ebraico. Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea*. Pordenone, Studio Tesi.
- GOFFMAN, Ervig (1970), *Stigma*, Bari, Laterza.
- GOLDHAGEN, Daniel J. (1998), *I volontari carnefici di Hitler*, Milano, Mondadori.
- GORDIMER, Nadine (1996) *Scrivere ed essere*, Milano, Feltrinelli.
- GUTMAN, Robert W. (1983), *Wagner*. Milano, Rusconi.
- HALKINE, Simon (1958), *La Littérature hébraïque moderne*, Paris, PUF.
- HAMANN, Brigitte (1998), *Hitler, gli anni di apprendistato*. Milano, Corbaccio.
- HAYMAN, Ronald (1983) *Kafka*. Milano, Rizzoli.
- HEINE, Heinrich (1953), *Il Romanzero*, Bari, Laterza.
- HELLWIG, Karl (1929), Ein deutsch-italienischer Dichter, Italo Svevo. In *Die Vossische Zeitung*, 1929 augustus 9.
- HERF, Jeffrey (2011), *L'ennemi juif*, Paris, Calmann-Lévy.
- JABÈS, Edmond. (1982), *Il libro delle interrogazioni*. Reggio Emilia, Elitropia.
- JANOUCHE, Gustav (1991), *Conversazioni con Kafka*. Parma, Guanda.
- KAFKA, Franz (1959), *Diari, 1910-1923. I*, Milano, Mondadori.
- KAFKA, Franz (1966), *La metamorfosi e altri racconti*. Milano, Garzanti.
- KAFKA, Franz (1976), *Lettera al padre e Preparativi di nozze in campagna*, Milano, il Saggiatore.

- KAFKA, Franz (1979), *Lettere a Milena*. Milano, Mondadori.
- KAFKA, Franz (1989), *Relazione per un'accademia*, in *I racconti*, a cura di G. Schiavoni. Milano, Rizzoli.
- KAFKA, Franz (1992), *Indagini di un cane*, Venezia, Marsilio.
- KAFKA, Franz (2000), *Cinque storie di animali*, a cura di C. Miglio. Roma, Donzelli.
- KAMINSKI, André (1987), *L'anno prossimo a Gerusalemme*. Milano, Longanesi.
- KATZ, Jacob (1985), *Richard Wagner, Verbote des Antisemitismus*, Eine Veröffentlichung des Leo Baeck Instituts, JÜDISCHER Verlag Athenäum, Königstein Ts.
- KELLERHOFF, Sven F. (2016), *Il libro proibito di Hitler*. Milano, Rizzoli
- KERTÉSZ, Imre (2016), *L'ultimo rifugio*. Milano, Bompiani.
- KIŠ, Danilo (2009), *Homo poeticus*, Milano, Adelphi.
- KLEMPERER, Victor (1998), *LTI. La lingua del Terzo Reich. Taccuino di un filologo*, Firenze, Giuntina.
- KLUGE, Manfred (1989), *La saggezza ebraica. Testi sacri e sapienziali, proverbi e detti*, scelti da Kluge. Parma, Guanda.
- KOESTLER, Arthur (1990), *Freccia nell'azzurro. Autobiografia 1905-1931..* Bologna, il Mulino.
- KONRÁD, György (2013), *Ebrei il popolo universale*. Udine, Gaspari
- LANGER, William L. (1973), *Psicanalisi di Hitler*. Milano, Garzanti.
- LAVAGETTO, Mario (1987), *Zeno*. Torino, Einaudi.
- LECCO, Alberto (1989), *Il cantore muto*. Milano, Spirali Vel.
- LESSING, Theodor (2001) *L'odio di sé ebraico*, Nardò (Lecce), Besa, 2001.
- LEWISOHN, Ludwig (1934), *Il popolo senza terra*, Milano, Corbaccio..
- LIFTON, Robert J. (2003), *I medici nazisti. Psicologia del genocidio*. Milano, Rizzoli.
- LÖWY, Michael (2007), *Kafka, sognatore ribelle*. Milano, Elèuthera.
- MAGRIS, Claudio, (2011), *Livelli di guardia*, Milano, Garzanti.
- MANEA, Norman (2006), *La quinta impossibilità*. Milano, il Saggiatore.
- MANEA, Norman (2012), *Al di là della montagna*. Milano, il Saggiatore.
- MANEA Norman (2017), *Corriere dell'Est*. Milano, il Saggiatore.
- MANN, Thomas (1979), *Dolore e grandezza di Wagner*, Fiesole, Discanto Edizioni
- MANSBACH, A. (2009), *La fine degli ebrei*. Roma, Minimum fax.
- MAYER, Arno (1990), *Soluzione finale. Lo sterminio degli Ebrei nella storia europea*. Milano, Mondadori.
- MEMMI, Albert (1972), *La libération du juif*. Paris , Payot.
- MEMMI, Albert (1976), *La terre interieure*. Paris , Gallimard.
- MOMIGLIANO, Arnaldo (1987), *Pagine ebraiche*. Torino, Einaudi.
- MONTENZ, Nicola (2012), *L'armonia delle tenebre. Musica e politica nella Germania nazista*. Milano, Archinto.
- MOSSE, George L. (1992), *Il razzismo in Europa*, Milano, Mondadori.
- MOSSE, George L. (1994), *Le origini culturali del Terzo Reich*. Milano, il Saggiatore.
- NATTIEZ, Jean-Jacques (2015), *Wagner antisémite*, Paris, Bourgois.
- NICOÏDSKI, Clarisse (1995), *Faux-papiers*, in "Pardès", *Littérature et judéité*, Paris, Cerf.
- OZ, Amos (2004) *Fima*, Milano, Feltrinelli.
- PICHOT, André (2000), *La société pure*. Paris , Flammarion.
- PICK, Daniel (1999), *Volti della degenerazione, una sindrome europea, 1848-1918*, Firenze, La Nuova Italia.
- PIEMONTESE, Giuseppe (1961), *Il movimento operaio a Trieste*, Udine, Del Bianco Editore.
- POLIAKOV, Léon (1976), *Storia dell'antisemitismo*, III, Firenze, La Nuova Italia.
- RICHLER, Mordecai (2007), *Un mondo di cospiratori*. Milano, Adelphi.
- ROBERT, Marthe (1982), *Solo come Kafka*, Roma, Editori Riuniti.
- ROSE, Paul L. (1990) *German Question/Jewish Question, Revolutionary Anti-Semitism from Kant to Wagner*. Princeton, Princeton Univ. Press;
- ROSE, Paul L. (1992), *Wagner, Race and Revolution*. New Haven, Yale University Press.

- ROSEMAN, Mark (2002), *Il Protocollo del Wannsee e la "Soluzione Finale"*. Milano, Corbaccio.
- ROSENZWEIG, Franz (2000), *Ebraismo, Bildung e filosofia della vita*. Firenze, Giuntina.
- ROTH, Joseph (1985), *Ebrei erranti*. Milano, Adelphi.
- ROTH, Philip (2011), *"Ho sempre voluto che ammiraste il mio digiuno"*, Torino, Einaudi.
- RYBACK, Timothy W. (2008), *La biblioteca di Hitler*. Milano, Mondadori.
- SACKS, Jonathan (2017), *Non nel nome di Dio*, Firenze, Giuntina.
- SARTRE, Jean-Paul. (1963), *Critica della ragion dialettica*. Milano, Il Saggiatore.
- SARTRE, Jean-Paul. (2015), *L'antisemitismo*. Milano, SE.
- SAVARESE, Gennaro (1971), Scoperta di Schopenhauer e crisi del naturalismo nel primo Svevo, in *Rassegna della letteratura italiana*.
- SCHMITZ- BERNING, Cornelia (2007), *Vokabular des Nationalismus*, voci "Parasit" e "parasitär", Berlin- New York, Walter de Gruyter.
- SCHOLEM, Gershom (2016), *Giona e la giustizia e altri scritti giovanili*, Brescia, Morcelliana.
- SCHOLZ, Dieter D. (1993), *Richard Wagners Antisemitismus*, Würzburg, Konigshausen & Neumann.
- SCHOPENHAUER, Arthur (1998), *Parerga e paralipomena.*, II, Milano, Adelphi.
- SCHWARZ, Daniel R. (2000) *Imagining the Holocaust*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- SCHWARZ, Daniel R. (2000), *Imagining the Holocaust*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- STEINER, George (2008), *I libri che non ho scritto*. Milano, Garzanti.
- STORA-SANDOR, Judith (1984), *L'humour juif dans la littérature de Job à Woody Allen*. Paris, PUF.
- Strauss, Leo (1990), *Scrittura e persecuzione*. Venezia, Marsilio.
- SVEVO, Italo (2004), *La coscienza di Zeno*. In *Romanzi e "continuazioni"*. Milano, Mondadori.
- SVEVO, Italo (1966) *Epistolario*. Milano, Dall'Oglio.
- SVEVO, Italo (1968), *Racconti, saggi e pagine sparse*. Milano, Dall'Oglio.
- TAGUIEFF, Pierre-André (2012), *Wagner contre les Juifs, aux origines de l'antisémitisme cultural moderne*, Paris, Berg.
- TAGUIEFF, Pierre-André (2012), *Wagner contre les Juifs Socialisme, les métamorphoses du darwinisme*. Paris , Casterman.
- TOTH, Imre (2002), Essere ebreo dolo l'Olocausto. Firenze, Cadmo. (Magyarul, Tóth I. (2001), *Zsidónak lenni Auschwitz után*. Budapest, Pont. p. 17.)
- TRAVERSO, Enzo (2002), *La violenza nazista*, Bologna, il Mulino.
- VENEZIANI SVEVO, Livia (1958) *Vita di mio marito*, stesura di L.Galli, nuova edizione a cura di A. Pittoni, Trieste, Edizioni dello Zibaldone.
- VIDAL-NAQUET, Pierre (2008), *La storia è la mia battaglia*. Torino, Utet.
- VIERECK, Peter (1948), *Dai romantici a Hitler*. Torino, Einaudi.
- VITKINE, Antoine (2010), *Mein Kampf. Storia di un libro*. Milano, Cairo.
- VOGHERA, Giorgio (1980), *Gli anni della psicoanalisi*. Pordenone, Studio Tesi.
- VOGHERA, Giorgio (1997), *Prima di addormentarmi*, Pasian di Prato, Campanotto.
- WAGNER, Gottfried (1998), *Il crepuscolo dei Wagner*. Milano, il Saggiatore.
- WAGNER, Richard (1897), *Il Giudaismo nella Musica*. Torino, Bocca.
- WAGNER, Richard (2016), *Il Giudaismo nella Musica*, a cura di L. Distaso, Milano, Mimesis.
- WANDER, Fred (2011), *Hotel Baalbek*, Torino, Einaudi.
- WASSERMANN, Jakob. (2006), *Il mio cammino di tedesco e di ebreo e altri saggi*, Firenze, Giuntina.
- WEINER, Mark A. (1995), *Richard Wagner and the Anti-Semitic Imagination*. Lincoln, University of Nebraska Press.
- WEININGER, Otto. (1992), *Sesso e carattere*. Pordenone, Studio Tesi
- WIESEL, Elie (1976), *Le Juif et la guerre*, contenuto nel volume miscelaneo di Atti e Dibattiti del XVI° Colloquio degli intellettuali ebrei di lingua francese (9-11 novembre 1975), In *La conscience juive face à la guerre*, a cura di J. Halpérin e G. Levitte. Paris, PUF.
- Wiesel, Elie (2002), *Tutti i fiumi vanno al mare*. Milano, Bompiani.
- Winter, Jay (1998), *Il lutto e la memoria*, Bologna, il Mulino.
- Wistrich, Robert S. (2003) *Hitler e l'olocausto*. Milano, Rizzoli.
- Wistrich, Robert S. (2010), *A lethal Obsession*, New York, Random House.

WITTGENSTEIN, Ludwig. (1980), *Pensieri diversi*. Milano, Adelphi.

ZAMPA, Giorgio (1980), *Italo Svevo e la cultura asburgica*, in *Italo Svevo oggi*, Firenze, Nuove edizioni E. Vallecchi.

ZELINSKY, Hartmut (1983), *Richard Wagner, Ein deutsches Thema 1876-1976*, Berlin-Wien, Medusa.

ZSOLT Béla (2004), *Le nove valigie*, Parma, Guanda.

ZWEIG, Arnold (2016), *La volontà di esprimersi degli ebrei*. In L. Feuchtwanger-A. Zweig, *Il compito degli ebrei*, Firenze, Giuntina.